

هم‌گرایی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از جرم

دکتر علی صفاری *

راضیه صابری **

چکیده

در این مقاله به معرفی و تحلیل هم‌گرایی یا به عبارت دیگر نقاط مشترک دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی می‌پردازیم. در این راستا ابتدا مقدمه‌ای کوتاه در مورد بزه‌دیده و تحولات علم بزه‌دیده‌شناسی، به‌عنوان مبنای علمی شکل‌گیری پیشگیری بزه‌دیده‌مدار و وضعی که دفاع مشروع یکی از مصادیق بارز و منحصر به فرد آن است، ارائه خواهد شد. سپس شباهت‌های موجود بین دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی را مورد توجه قرار خواهیم داد؛ وجود این نقاط مشترک بعضاً منجر به خلط برخی از مصادیق این دو نهاد گردیده است. مدعای اصلی این است که بین دفاع مشروع به‌عنوان یک نهاد پیش‌بینی شده در حقوق جزا و تبلور یافته در قانون مجازات اسلامی و پیشگیری وضعی به‌عنوان پدیده‌ای نوین در عالم جرم‌شناسی مرزهای مشترکی وجود دارد که آن‌ها را از لحاظ مفهوم و مصداق بسیار به هم نزدیک می‌نماید. به عبارت دیگر، بر خلاف تصور

* استادیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی.

ابتدایی و رایج مبنی بر تمایز و تفاوت کامل، این دو نهاد از حیث مفهوم، هدف و حق محوری چنان به یکدیگر نزدیک می‌شوند که می‌توان در مواردی برخی مصادیق دفاع مشروع را که فاقد شرایط قانونی دفاع هستند، پیشگیری تلقی کرد تا از صدور احکام کیفری غیرمنصفانه اجتناب شود.

کلید واژگان

دفاع مشروع، پیشگیری وضعی، بزه‌دیده‌شناسی، پیشگیری، حق محوری.

مقدمه

تاریخ حقوق کیفری با نقش بزه‌دیده در دعاوی کیفری شناخت. بزه‌دیده از بدو تولد حقوق کیفری تا قبل از عصر روشن‌گری نقش عمده‌ای در دعاوی کیفری ایفا می‌کرده، و در واقع به تنهایی بازیگر نیمی از این صحنه بوده است. به عبارت دیگر، در سناریوی حقوقی جرم، بزه‌کار و بزه‌دیده از بازیگران اصلی آن به شمار می‌آیند که نقش اول و اصلی آن جز در مقاطعی از تاریخ تحول حقوق جزا بر عهده بزه‌کار بوده و بزه‌دیده نقش دوم را ایفا می‌کند. اما نقش بزه‌دیده به عنوان یک کنش‌گر در وقوع پدیده‌ی جنایی و پیشگیری از آن در مفهوم جرم‌شناختی کلمه دیرزمانی نیست که وارد ادبیات مربوط به جرم شده است. بررسی رفتار بزه‌دیده و نحوه‌ی تاثیرگذاری وی بر ارتکاب جرم و نقش او در پیشگیری از آن یکی از موضوعات جرم‌شناسی بزه‌دیده‌شناختی و به معنای دقیق‌تر موضوع علم بزه‌دیده‌شناسی است. جرم‌شناسان بیشترین سهم را در رواج این اصطلاح به منزله‌ی یک حوزه‌ی مطالعاتی خاص داشته‌اند. نظر غالب این است که اصطلاح مذکور در اصل به حوزه‌ی مطالعاتی خاصی برای بررسی رابطه‌ی میان قربانی جرم و بزه‌کاران باز می‌گردد. بسیاری از جرم‌شناسان از جمله عزت فتاح، فون هنتیک را بنیان‌گذار بزه‌دیده‌شناسی نوین می‌دانند و کتاب وی را منشور بزه‌دیده‌شناسی به‌شمار می‌آورند. بنابراین بزه‌دیده‌شناسی علمی، تقریباً هفتاد سال پس از پیدایش جرم‌شناسی علمی (با انتشار کتاب انسان بزه‌کار

لومبروزو در سال ۱۸۷۶) در نیمه قرن بیستم به وجود آمد.^۱

بزه‌دیده‌شناسی شاخه‌ای از جرم‌شناسی است که به ابعاد مختلف رابطه بزه‌دیده با مسائل مربوط به جرم توجه می‌کند. این مفهوم غالباً در دو شکل بزه‌دیده‌شناسی اولیه و ثانویه مطرح می‌شود. بزه‌دیده‌شناسی اولیه به مطالعه‌ی ویژگی‌های زیست‌شناختی، روان‌شناختی و اخلاقی بزه‌دیده، مشخصه‌های اجتماعی و فرهنگی او و نقش وی در تکوین جرم و نیز رابطه‌ی قربانی جرم با بزه‌کار می‌پردازد.^۲ در حقیقت بزه‌دیده‌شناسی اولیه شاخه‌ای از جرم‌شناسی علت‌شناسی است که در آن نقش بزه‌دیده در وقوع جرم به عنوان یکی از عوامل ارتکاب جرم از سوی بزه‌کار، بررسی و در کنار سایر عوامل جرم‌زا قرار می‌گیرد. بزه‌دیده‌شناسی ثانویه یا حمایتی نیز که در پی انتقادات وارد به برخی دستاوردها و نتایج تحقیقاتی بزه‌دیده‌شناسی اولیه پدید آمد، بر نیازهای مادی و غیر مادی بزه‌دیده پس از

۱. رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیده‌شناسی، جلد اول، تهران: چاپ اول، انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۰، ص ۳۴.

۲. برای اطلاعات بیشتر در رابطه با تاثیر نقش بزه‌دیده رک.

- کاترین، ویلیام، تأملی بر بزه‌دیدگی و انواع آن، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۲، صص ۲۶۶ و ۲۸۳-۲۷۹.

- کاترین، ویلیام، روش زندگی و تأثیرگذاری بزه‌دیده بر وقوع جرم، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۱، سال ۱۳۸۴، صص ۴۳۲-۴۰۵.

۳. گودرزی، محمدرضا، بزه‌دیده‌شناسی: پیدایش، تحول و دیدگاه‌های نوین، مجله امنیت، شماره هفدهم و هجدهم، سال چهارم، آذر و دی ۱۳۷۹، صص ۳۰-۲۹.

وقوع جرم و به‌ویژه بر تامین و تضمین جایگاه مناسبی برای او در فرایند کیفری تاکید می‌نماید تا هم نیازهای مادی و غیر مادی او بهتر، سریع‌تر و واقع بینانه‌تر در نظر گرفته شود و خسارات وارد به او از طرق دولتی و مردمی جبران گردد و هم از سرنوشت بهتری در نظام عدالت کیفری برخوردار باشد.^۳

در کنار این دو نوع بزه‌دیده‌شناسی و با الهام از مفهوم پیشگیری ثالث در یکی از تقسیم‌بندی‌های آن در جرم‌شناسی،^۴ می‌توان نوع سومی از بزه‌دیده‌شناسی را نیز مطرح کرد و آن را بزه‌دیده‌شناسی ثالث یا پیشگیرانه نام نهاد که شیوه‌های کسب اطلاعات از بزه‌دیدگان، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل علمی آن‌ها، پیشگیری از بزه‌دیدگی و تکرار آن را بررسی و مطالعه می‌کند. در واقع، بزه‌دیده‌شناسی ثالث یا پیشگیرانه بدون رد عوامل انسانی در بزه‌دیدگی، به شناسایی مکانیسم و چگونگی بزه‌دیده شدن افراد یا اشیا و مکان‌ها و درک منطق شگردهای مختلف بزه‌کاران برای انتخاب هدف خود از طریق کسب

۳. منظور تقسیم‌بندی منسوب به برانتینگهام و فاوُست است که پیشگیری را به اولیه و ثانویه و نهایی یا مرحله‌ی سوم تقسیم می‌نمایند. به نقل از:

- صفاری، علی، مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۳-۳۴، بهار تا زمستان ۱۳۸۰، ص ۲۸۸.

۴. برای آگاهی بیشتر در مورد تحقیقات پیمایشی رک.

- صفاری، علی، تحولات پیشگیری از جرم و اهمیت آن، مجله‌ی تحقیقات حقوقی، شماره ۵۲، پاییز- زمستان ۱۳۸۹، ص ۳۱۸.

اطلاعات لازم از بزه‌دیدگان (تحقیقات پیمایشی از بزه‌دیده)^۵ به شیوه‌های موثر و کارآمد مقابله با بزه‌دیدگی و تکرار آن از طرق مختلف، به‌ویژه با پیشگیری وضعی و با محور قرار دادن بزه‌دیده و اماج بزه می‌اندیشد و این مهم را از طریق دور کردن بزه‌دیده از دسترس بزه‌کار، پر خطر کردن یا پر زحمت کردن دسترسی به اماج جرم یا مراقبت بهینه از آن قابل تحقق می‌داند.^۶

۵. البته برخی از نویسندگان بزه‌دیده شناسی را در دو بعد اولیه یا علمی و ثانویه یا حمایتی مورد بررسی قرار داده و آن‌گاه بزه‌دیده شناسی اولیه را در دو دسته‌ی بزه‌دیده شناسی علت‌شناسانه و بزه‌دیده شناسی پیشگیرانه، مطالعه می‌کنند.

- رسولی آذر، اصغر، بزه‌دیده شناسی، قابل دسترس در سایت پژوهشکده باقرالعلوم «<http://pajoohe.com>» (تاریخ رجوع: ۱۳۹۱/۹/۸). همچنین برخی از نویسندگان نیز، بزه‌دیده شناسی اولیه را همانند جرم‌شناسی، به دو شاخه‌ی بزه‌دیده شناسی نظری (علت شناسانه) و بزه‌دیده شناسی کاربردی (پیشگیرانه) تقسیم نموده‌اند. رک.

- عبدالفتاح، عزت، بزه‌شناسی و بزه‌دیده شناسی، ترجمه اسماعیل رحیمی نژاد، مجله نامه مفید، شماره هجدهم، تابستان ۱۳۸۷، صص ۱۲۲-۱۲۱.

۶. در جوامع گذشته نجبا و سپاهیان با وجود امکان فرار، تکلیفی بر آن نداشتند، زیرا حمله‌ی بزه‌کار اولیه (که در حالت دفاع مشروع تبدیل به بزه‌دیده شده است) نوعی تحقیر برای نجبا و سپاهیان محسوب و لذا فرار برای آن‌ها موهن و شرم‌آور تلقی می‌شد. برای آگاهی بیشتر رک.

- باقری، عباس، دفاع مشروع، رساله دوره دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۴۳، ص ۱۷.

- باهری، محمد، تقریرات درس حقوق جزای عمومی، نشر رهام، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۲۵۴.

- نجفی ابرند آبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد، تنظیم امیر حمزه

یکی از مصادیق بارز و جنجالی پیشگیری از جرایم مسبوق به رفتار و کردار مجنی‌علیه یا متأثر از آن و حتی مرتبط با آن، دفاع مشروع است که مصداق‌ها و نمودهایش در حقوق جزا وجود دارد. در توجیه پیشگیری و دفاع مشروع، همانند قتل مبنی بر رفتار بزه‌دیده، می‌توان از نوعی فرایند تحقیر شدن مدافع سخن گفت که تبدیل به یک مجرم می‌شود. اختلاف‌نظرهای حقوق‌دانان در باب لزوم یا عدم لزوم فرار مدافع در برابر خطر بالفعل یا بالقوه نیز به این سبب (تحقیر شدن بزه‌دیده) باز می‌گردد. به عبارت روشن‌تر، وقتی فردی مورد تهدید قرار می‌گیرد، می‌تواند چند گونه واکنش در حالت دفاع مشروع از خویش نشان دهد که ساده‌ترین آن‌ها فرار یا نادیده گرفتن تهدید یا خطر است. اما چنین اقدامی از گذشته نوعی تحقیر برای برخی از گروه‌های اجتماعی محسوب می‌شده و شاید به همین جهت قانون‌گذار دفاع مشروع را تحت شرایطی پذیرفته که در واقع همان پیشگیری از جرم و بزه‌دیده شدن با شرایط خاص است. در مسئله‌ی دفاع مشروع و پیشگیری علاوه بر فرایند تحقیر، ترس و مانند آن نیز وجود دارد. وحشت‌زدگی و غافل‌گیر شدن عناصری هستند که در اقدام به پیشگیری و دفاع مشروع به‌عنوان یک شیوه‌ی خاص و منحصر به فرد پیشگیری بزه‌دیده‌مدار باید مورد ملاحظه قرار گیرند. به بیان بهتر، اگر تاثیر بزه‌دیده یک مسیر دو سویه تلقی شود، در یک سمت آن نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرایم مطرح می‌شود که یکی از عوامل ایجاد نهاد حقوقی دفاع مشروع است. در سمت دیگر،

←
زینالی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، سال ۷۹-۱۳۷۸، ص ۲۸.

نقش بزه‌دیده در پیشگیری از جرم بررسی می‌گردد که باعث ایجاد نهاد پیشگیری وضعی در عالم جرم‌شناسی گردیده است. در واقع در پیشگیری، خصوصاً از نوع وضعی و در خیلی از مصادیق آن، بزه‌دیده‌ی احتمالی با پیش‌دستی و اتخاذ شیوه‌ی مناسب پیشگیری مثلاً با اخطار به دیگری (یعنی بزه‌کار احتمالی) یا با تأثیرگذاری عمیق بر تصمیم او یا با متوقف کردن وی و در مواردی با بزه‌دیده کردن او (یعنی با دفاع از خود یا حمله به فرد مهاجم که در اثر دفاع بزه‌دیده می‌شود) از بزه‌دیده شدن خویش پیشگیری می‌نماید.

در دو حالت دفاع مشروع و پیشگیری وضعی^۷، شرایطی استثنایی بر فرد عارض می‌شود که نتیجه‌ی آن تجویز اقدام جهت کنار زدن آن اوضاع و احوال خاص یعنی وقوع جرم یا بزه‌دیدگی است. تلاش در راستای حفظ منفعت و حقوق خود، ممکن است در نگاه نخست، منشأ جواز چنین تلاشی بوده و در نتیجه ارکان و شرایط دفاع و پیشگیری را بسیار به هم نزدیک کند. با وجود اینکه در ظاهر دو واژه‌ی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از دو تعریف متفاوت برخوردار هستند و به ترتیب در دو حوزه‌ی متفاوت حقوقی و جرم‌شناسی قرار می‌گیرند، گاه مصادیق خاصی از پیشگیری وضعی ذیل مصادیق و مباحث دفاع مشروع قابل طرح است که مثال معروف آن، تعبیه‌ی کابل برق در اطراف منزل جهت حفاظت از جان یا ناموس ساکنین آن و یا حفظ خود مال است. با نگاهی موشکافانه بر قواعد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی روشن می‌گردد این مورد به‌خصوص، بیشتر با اصول و شرایط پیشگیری وضعی و نه دفاع مشروع هماهنگ است. با وجود این در نگاهی

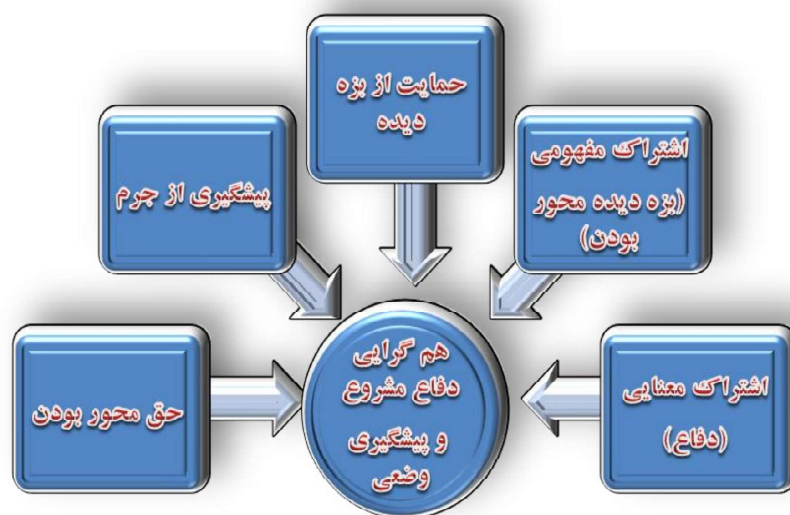
7. Situational Prevention.

دقیق‌تر، تفاوت‌های فراوان این دو نهاد حقوق کیفری و جرم‌شناختی، سبب شکل‌گیری دو تعبیر یا مفهوم مستقل و جدا از هم خواهد شد. بنابراین باید دید چه عاملی باعث شده مصداق ذکر شده یعنی نصب کابل برق به‌عنوان یک اقدام پیشگیرانه ذیل مباحث دفاع مشروع مطرح شود و به عبارت دیگر چه مرز مشترکی بین دفاع مشروع و پیشگیری وضعی وجود دارد که به تبع آن باعث اشتباه در تشخیص برخی مصادیق می‌شود.

با بررسی‌های به عمل آمده در رابطه با مرز اشتراک بین دفاع و پیشگیری، به نظر می‌رسد نقطه‌ی شباهت آن‌ها در پنج مورد قابل ذکر باشد. این موارد تشابه در یک جمله کوتاه به این شرح است:

اشتراک معنایی و مفهومی دفاع و پیشگیری، حمایت از بزه‌دیده از طریق اعطای حق دفاع با هدف پیشگیری از جرم

نمودار نقاط اشتراک مذکور بین دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به شکل زیر ترسیم می‌شود:

در ادامه تلاش خواهد شد تا با بررسی هر یک از مولفه‌های یاد شده که در نمودار نیز مشاهده می‌شود، در سه عنوان کلی اشتراک معنایی و مفهومی، اشتراک هدف، حق‌مدار بودن دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، هم‌گرایی این دو نهاد تشریح و تبیین شود.

الف: اشتراک معنایی و مفهومی دفاع و پیشگیری وضعی

هم‌گرایی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از حیث معنای لفظی و مفهوم، به لحاظ قرار گرفتن لفظ «دفاع» یا دیگر کلمات مشابه و مترادف با معنای دفاع در برابر هر دو از یک سو و دلالت التزامی مفهوم آن‌ها بر محور بودن بزه‌دیده در هر دو از سوی دیگر قابل

بررسی است. بر خلاف دفاع مشروع که یکی از مباحث حقوق جزای عمومی است، بزه‌دیده و توجه به او در علم بزه‌دیده‌شناسی مطرح می‌شود.^۸ منظور از بزه‌دیده در مفهوم مضیق و حقوقی آن شخصی است که در پی فعل یا ترک فعل ناقض قوانین کیفری، به آسیب، از جمله آسیب بدنی و روانی، درد و رنج عاطفی و زیان اقتصادی یا آسیب اساسی به حقوق بنیادی خود دچار شده است.^۹ فون هنتینگ در بخش چهارم کتاب خود تحت عنوان «همکاری قربانی برای تکوین بزه»، از نگاه تک بعدی بزه‌کار در جرم‌شناسی، انتقاد نموده و پیشنهاد کرد که جای آن، نظریه دو بعدی در عالم جرم‌شناسی حاکم گردد که به بزه‌کار و بزه‌دیده نگرش برابری داشته باشد.^{۱۰} بنابراین کانون علم بزه‌دیده‌شناسی توجه به بزه‌دیده از ابعاد گوناگون، به ویژه نحوه‌ی تاثیر او در ارتکاب جرم یا بزه‌دیدگی، چگونگی حمایت از او و اخذ و تجزیه و تحلیل اطلاعات ارزشمند نزد بزه‌دیده است تا به وسیله آن‌ها

۸. البته «مفهوم بزه‌دیده‌شناسی نیز نه به وسیله جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان بلکه توسط شعرا، نویسندگان و داستان‌سرایان بنا نهاده شد. با این وجود اولین برخورد سیستماتیک با قربانیان بزه در سال ۱۹۴۸ در کتاب هانس فون هنتینگ تحت عنوان «بزه‌کار و قربانی او» پدیدار شد. به نقل از:

- عبدالفتاح، پیشین، ص ۱۱۴.

۹. استراسبورگ، سه گفتار تطبیقی در بزه‌دیده‌شناسی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ترجمه مهرداد رایجیان اصلی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۶، بهار ۱۳۸۳، ص ۱۸۸.

۱۰. هنتینگ قبلاً این موضوع را در مقاله‌ای در نشریه «حقوق جزا و جرم‌شناسی» در سال ۱۹۴۰ مورد بررسی و انتشار قرار داد.

- عبدالفتاح، پیشین، ص ۱۱۴.

بتوان به گونه‌ای موثرتر از پیشگیری‌های بزه‌کارمحور به پیشگیری بزه‌دیده‌محور از جرم یا همان بزه‌دیدگی همت گماشت. به نظر نویسندگان، دفاع مشروع یکی از این گونه‌های پیشگیری است که تا کنون نه تحت این عنوان بلکه به‌عنوان یک مفهوم حقوقی صرف و از عوامل موجهه‌ی جرم مطالعه می‌شده است.

در این مقاله، تلاش می‌شود تا با ارائه‌ی تحلیلی همه‌جانبه و دقیق در باب دو مفهوم مذکور، هم‌گرایی دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به جهات ذکر شده بررسی گردد.

۱- اشتراک معنایی

دفاع از نظر لغوی دارای معانی مختلف است. از جمله می‌توان به معانی زیر اشاره نمود:

«۱- ایستادگی در برابر خطر یا حمله یا برای پیشگیری از پیامدهای آن > برابر مهاجمان از خودش دفاع کرد».

۲- عمل آوردن دلیل یا سند: الف) برای پاسخ گفتن به انتقاد یا اتهام ب) برای نشان دادن درستی ادعایی که مورد بحث قرار گرفته است.

۳- هر عملی برای پیشگیری از پیروزی دشمن یا حریف.

۴- افراد، نیروها و یا وسایلی که این کار برعهده آن‌هاست > دفاع ضد هوایی».

۵- [ورزش] بک <دفاع تیم ما خوب بازی کرد>.^{۱۱}

در جای دیگر در ارائه‌ی تعریفی از واژه‌ی دفاع و مصدر آن یعنی (دَفْع) آمده است: «دفاع: دور کردن و پس زدن دشمن و بدخواه. جنگ کردن برای حفظ خانه و خانواده.

دَفْع: رد کردن، پس زدن، چاره کردن پیش از وقوع (کردن)».^{۱۲}

در این میان، معانی لفظی شماره یک، سه و حتی پنج، چون پس زدن دشمن و یا ایستادگی در برابر خطر یا حمله برای پیشگیری از پیامدهای آن که در مقابل واژه‌ی دفاع مشاهده می‌شوند، بسیار نزدیک و حتی شبیه به معانی لفظی پیشگیری است و بیانگر ماهیت هر دو مفهوم می‌باشد. در تعریف اصطلاحی دفاع مشروع نیز چنین آمده است: «دفاع مشروع عبارت از حقی است که قانون آن را برای شخص مقرر کرده است تا با عملی که ضرورت دارد، خطر حقیقی، حال و غیر مشروعی را دفع کند که نفس، مال یا ناموس او یا دیگری را مورد تهدید قرار داده است».^{۱۳} به‌طوری که به زودی مطرح خواهد شد، این

۱۱. صدری افشار، غلامحسین و حکمی، نسرین و حکمی، نسترن، فرهنگنامه فارسی، جلد دوم، انتشارات فرهنگ معاصر، چاپ دوم، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹۰.

۱۲. نقل به عین از:

- آموزگار، حبیب‌الله، فرهنگ فارسی دانش، چاپ دوم، انتشارات صفار، ۱۳۷۴، صص ۴۰۴-۴۰۵.

۱۳. عطار، داوود، دفاع مشروع در حقوق جزای اسلام، ترجمه اکبر غفوری، چاپ اول، انتشارات بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰، ص ۳۰. همچنین رک.

- اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد نخست، چاپ بیست و یکم، انتشارات میزان، ۱۳۸۸، ص

تعریف با تعریف اصطلاحی پیشگیری جز در برخی شرایط خاص دفاع مشروع، تفاوت چندانی ندارد.

در ذیل واژه‌ی دفاع، تعریف دفاع مشروع نیز مطرح شده است. این تعریف به شرح زیر می‌باشد:

«دفاع مشروع: (حقوق) دفاع شخصی در برابر تجاوز به جان، مال یا ناموس خود، در صورت نداشتن دسترسی به مقام‌های انتظامی یا قضایی».^{۱۴} این معنا نیز با معنای پیشگیری بسیار نزدیک است. علاوه بر این، معمولاً در فرهنگ‌نامه‌های فارسی کنار واژه‌ی دفاع مشروع که یک لغت حقوقی است تعریفی از یک واژه‌ی حقوقی دیگر تحت عنوان «دفاع شخصی» دیده می‌شود که ظاهراً ترجمه‌ای از واژه (self-defense) است^{۱۵} که در حقوق انگلیس مطرح و به معنای دفاع مشروع می‌باشد. زیرا تمام شرایطی که برای دفاع مشروع در حقوق ایران نام برده می‌شود در حقوق انگلیس ذیل واژه مزبور مورد اشاره قرار گرفته است.^{۱۶} از طرفی دفاع شخصی در فرهنگ فارسی نیز چنین تعریف شده است:

←
۱۹۷،

۱۴. صدری افشار و حکمی، پیشین، ص ۱۲۹۰.

۱۵. کلارکسون، کریستوفر، تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، ترجمه حسین میرمحمد صادقی، چاپ اول، انتشارات جنگل، ۱۳۹۰، ص ۱۳۴. همچنین رک.

- رحیمی مقدم، احمد، دفاع مشروع در حقوق کیفری ایران و انگلستان، چاپ اول، انتشارات مجد، ۱۳۸۹، ص ۲۷.

16. To prove self-defense, it must be shown that the actor (1) was confronted with an unprovoked, (2) immediate threat of bodily harm, (3) that force was necessary to

«دفاع شخصی: (حقوق) دفاع شخصی در برابر تجاوز به جان، مال یا ناموس خود، در صورت نداشتن دسترسی به مقام‌های انتظامی یا قضایی».^{۱۷}

این امر بیانگر آن است که مفهوم (self-defense) نه تنها همان مفهوم دفاع مشروع است بلکه دفاع شخصی و مشروع از مصادیق بارز پیشگیری و دفع تجاوز قبل از وقوع کامل آن است.

در تعریفی که از واژه‌ی دفاع در کتاب فرهنگ فارسی دانش در بالا اشاره شد به‌عنوان معنای مصدری واژه‌ی دفاع یعنی (دَفْع) به دو مفهوم اشاره شده: یکی، دَفْع در معنای رد کردن و پس زدن؛ و دیگری، در معنای چاره کردن پیش از وقوع.

با توجه به این دو مفهوم نیز کاملاً مشهود است که معنای اول یعنی «رد کردن» و «پس زدن» هر چند با دفاع هماهنگ‌تر بوده و ظهور بیشتری نسبت به آن دارد اما یک تعریف ضمنی از پیشگیری نیز هست. برعکس، تعریف دوم با اشاره به «چاره کردن پیش از وقوع»، با مفهوم پیشگیری هماهنگ‌تر بوده و ظهور بیشتری نسبت به آن دارد، هر چند با دفاع نیز بی‌ارتباط نیست. پیشگیری در لغت به معنای «جلوگیری، دفع و جلوی مرض را گرفتن می‌باشد»^{۱۸} اما، در اصطلاح جرم‌شناسی چنین تعریف شده: «پیشگیری عبارت است

← avoid the harm, (4) and that the amount of force used was reasonable.

برای آگاهی بیشتر در این مورد رک.

Hall, E. Daniel & Ed. D, J. D, Criminal Law and Procedure, Fifth edition, Delmar Publishing, 2009, p. 233.

۱۷. صدری افشار و حکمی، پیشین، ص ۱۲۹۰.

۱۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ ۲۲، ۱۳۸۴، ص ۹۳۳.

از «به جلوی تبهکاری رفتن» با استفاده از تکنیک‌های گوناگون مداخله به منظور ممانعت از وقوع بزه کاری^{۱۹}. به عبارت دقیق‌تر، در اصطلاح جرم‌شناختی مراد از پیشگیری هر فعالیت سیاست جنایی است که تنها هدف آن تقلیل و محدود ساختن وقوع مجموعه اعمال جنایی از راه غیر ممکن الوقوع ساختن یا دشوار نمودن یا احتمال وقوع آن را پایین آوردن است بدون اینکه از تهدید کیفر یا اجرای آن استفاده گردد.^{۲۰} در واقع پیشگیری اتخاذ تدابیری قبل از وقوع جرم می‌باشد یعنی نوعی چاره کردن قبل از وقوع عمل مجرمانه است. پیشگیری وضعی نیز به عنوان اقدامات قابل سنجش و ارزیابی مقابله با جرم یا همان اقدامات پیشگیرانه معطوف به اوضاع و احوال قبل از جرم برای جلوگیری از وقوع جرم به عنوان قسمی از اقسام پیشگیری است لذا پیشگیری وضعی نیز ماهیتاً نوعی دفاع محسوب می‌شود. با نگاهی اجمالی به آنچه گفته شد، معلوم می‌گردد هر یک از دو اصطلاح دفاع

۱۹. گسن، ریموند، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، ناشر: مترجم، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۰، ص ۱۳۳.

۲۰. برای اطلاع بیشتر از تعاریف مطلق و نسبی یا موسع و مضیق پیشگیری رک.

- صفاری، علی، تعریف و مفهوم پیشگیری از جرم، خبرنامه انجمن جرم‌شناسی، شماره ۱۲/۱۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، صص ۳-۸.

- ابراهیمی، شهرام، رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن، مجله آموزه‌های حقوقی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۸۸، صص ۴۲-۵۱.

- نیازپور، امیرحسین، پیشگیری از بزه کاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، سال ۱۳۸۲، ص ۱۲۸.

مشروع و پیشگیری وضعی در برخی از معانی و تعاریف ارائه شده در فرهنگ‌نامه‌های فارسی برای آن‌ها مشترکند و می‌توانند در اقدامات واحدی متبلور شوند. این مسئله بیان‌گر آن است که از لحاظ لفظی هم دفاع مشروع و هم پیشگیری وضعی نوعی دفاع محسوب می‌شوند. حتی در برخی^{۲۱} از متون حقوقی نیز این‌گونه آمده است: «استفاده از قدرت منطقی یا دفاع در دو قالب قابل توجیه است و آن عبارت است: دفاع از منافع عمومی و خصوصی». در نهایت به‌عنوان مثالی روشن از دفاع از منافع عمومی^{۲۲} به پیشگیری از جرم اشاره می‌کند و مثال دفاع از منافع خصوصی را دفاع شخصی^{۲۳} می‌داند.

لذا مطابق حقوق انگلستان، در هر دو عنوان مفهوم دفاع مشترک است و به‌عنوان یک حق مورد پذیرش قرار گرفته است اما یک سری تفاوت‌ها نیز وجود دارد.^{۲۴} از جمله اینکه ۱- پیشگیری از جرم یک حق دفاعی قانونی است، چه در خود قانون پیش‌بینی شده و تمام شرایط آن نیز در آنجا بیان شده است اما دفاع شخصی یک حق دفاعی است که در کامن‌لا مورد پذیرش قرار گرفته و در قانون حرفی از آن به میان نیامده است؛ ۲- از این حیث که دفاع شخصی در مورد دفاع از دیگران مورد پذیرش قرار نگرفته ولی این نوع دفاع، در قواعد مربوط به پیشگیری از جرم در قانون پیش‌بینی شده است و ۳- در نهایت اینکه قواعد مربوط به پیشگیری از جرم که در قانون کیفری ۱۹۷۷ انگلستان پیش‌بینی شده، در مواردی

21. Heaton, Russell Criminal Law, Fourth edition, Oxford Publishing, 2004, p. 192.

24. Ibid.

22. Public Defence.

23. Self-defence .

24. Ibid.

که طرف مقابل دفاع، یک مجنون یا کودک زیر ۱۰ سال باشد قابل اعمال نیست. به این علت که با توجه به واژه‌ی جرم در مفهوم پیشگیری از جرم، ابتدا باید جرمی در حال تحقق باشد تا پیشگیری از آن معنا پیدا کند، در حالی که مطابق حقوق انگلستان بر اقدامات مجرمانه‌ی یک مجنون یا کودک زیر ۱۰ سال عنوان جرم بار نمی‌شود تا به تبع آن بتوان دفاع در برابر اقدامات مجرمانه آنان را پیشگیری از جرم دانست. در مقابل، مفهوم دفاع شخصی برای فردی که در برابر اعمال مجرمانه‌ی یک کودک زیر ۱۰ سال یا مجنون دفاع می‌کند، قابل اعمال است؛ زیرا در این مفهوم بر خلاف مفهوم پیشگیری از جرم، واژه‌ی جرم به کار برده نشده است تا به تبع، محدودیتی برای دفاع در برابر اقدامات مجرمانه‌ی یک کودک زیر ۱۰ سال و یا مجنون که اعمال آن‌ها جرم تلقی نمی‌شود، ایجاد نماید. این دو دفاع از حیث سایر شرایط تحقق و پذیرش، کاملاً شبیه به یکدیگر هستند.^{۲۵}

۲- بزه‌دیده محور بودن دفاع و پیشگیری وضعی

یکی از ابعاد هماهنگی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، حمایت از بزه‌دیده است که از موضوعات و دغدغه‌های اصلی علم بزه‌دیده‌شناسی به شمار می‌رود. در مقدمه از تعریف و ابعاد مختلف علم بزه‌دیده‌شناسی به اختصار سخن گفته شد. در ادامه به نحوه‌ی مطرح شدن دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در علم بزه‌دیده‌شناسی و بالطبع ارتباط این دو نهاد به

25. Wilson William, Criminad Law (Doctrin and Theary), Secand edition, Longman Publishing, 1998, p. 289 and Elliott, Catherin & Quinn, Francescriminal law, Third Edition, Longman publishing, 2000, p. 263.

لحاظ بزه‌دیده محور بودن خواهیم پرداخت. مطرح بودن بحث دفاع مشروع در علم بزه‌دیده‌شناسی، با توجه به بعد اول آن یعنی بزه‌دیده‌شناسی اولیه یا علمی و به ویژه با توجه به گونه‌های بزه‌دیدگان مورد بررسی قرار می‌گیرد. پیشگیری وضعی نیز همانند دفاع مشروع در مباحث بزه‌دیده‌شناختی مطرح می‌شود اما بایی که باید در آن از پیشگیری وضعی سخن گفت مربوط به دوره‌ی سوم بزه‌دیده‌شناسی است که از آن تحت عنوان دوره‌ی کسب اطلاع از بزه‌دیده نام برده شد.^{۲۶}

در بزه‌دیده‌شناسی اولیه، در زمینه‌ی عوامل بزه‌دیدگی به خصوص تاثیر خود بزه‌دیده بر ارتکاب جرم تاکید می‌شود و بر همین اساس تقسیم‌بندی‌های متعددی از سوی صاحب‌نظران مختلف ارائه شده است. از جمله کسانی که در ارتباط با بزه‌دیده‌شناسی علمی فعالیت نموده و براساس تاثیر و نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم علیه خود (بزه‌دیدگی) تقسیم‌بندی ارائه داده‌اند فون هنتینگ^{۲۷} و بنیامین مندلسون^{۲۸} می‌باشند.

در گونه‌شناسی هنتینگ بزه‌دیدگان به هفت دسته تقسیم شده‌اند:^{۲۹}

۱- بزه‌دیده کاملاً بی‌گناه (بزه‌دیده ارمانی)

۲۶. به مقدمه همین نوشتار مراجعه شود.

27. Henting H. Von, (1984), The Criminal and His Victim, New Haven, Connecticut: Yale University Press.

28. Mendelson, B. (1947) , New-Bio-Psychosocial Horizons: Victimology, American Law Review, Vol.13, p.649.

۲۹. لوپز، ژرار و فیلیزولا، ژینا، بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه روح الدین کرد علیوند و احمد محمدی،

انتشارات مجد، ۱۳۸۸، ص ۵۰.

۲- بزه‌دیده‌ی جاهل یا ناآگاه دارای حداقل تقصیر

۳- بزه‌دیده‌ی به اندازه‌ی بزه‌کار مقصر

۴- بزه‌دیده‌ی بیش از بزه‌کار مقصر

۵- بزه‌دیده برحسب مورد مقصر یا نامقصر^{۳۰}

۶- بزه‌کار- بزه‌دیده^{۳۱}

۷- بزه‌دیده بالقوه^{۳۲}

در گونه‌شناسی دیگری که از سوی مندلسون ارائه شده بزه‌دیدگان به پنج دسته تقسیم

می‌شوند:^{۳۳}

۱- بزه‌دیده‌ای که کاملاً بی‌گناه است.

۲- بزه‌دیده با درجه تقصیر کم، بزه‌دیده نادان

۳- بزه‌دیده‌ای که به اندازه بزه‌کار مقصر است: بزه‌دیده‌ی عمدی/ داوطلب

۳۰. توضیح اینکه بزه‌دیده ممکن است در حالت دفاع مشروع باشد یا بزه‌دیده‌ی تخیلی باشد. مانند بزه‌دیده‌ای که بیماری روانی پارانوئید (بدبینی نسبت به دیگران) دارد و لذا ممکن است زمینه وقوع جرم علیه خود را فراهم کند. یا انسان‌های ماجراجو یا اشخاصی که مبتلا به هیستری می‌باشند یعنی دچار هذیان فکری و انزوای طلب هستند. این افراد که مشکل روانی دارند و یا دیگران را دشمن خود می‌دانند یا خصومت دیگری را علیه خود فرض می‌کنند، حالت تهاجمی دارند و همواره مظلوم‌نمایی می‌کنند، بنابراین ممکن است بزه‌دیده شوند.

31. Victimizer-victim.

32. Potential Victim.

۳۳. همان، ص ۵۳.

۴- بزه‌دیده‌ای که بیشتر از بزه‌کار یا صرفاً مقصر است

۵- مقصرترین بزه‌دیده یا فقط مقصر.

با دقت در تقسیم‌بندی‌های ارائه شده از سوی هنتیگ و مندلسون در رابطه با تقصیر یا عدم تقصیر بزه‌دیده، مواردی از توجه به بزه‌دیده در قالب دفاع مشروع مشاهده می‌شود. به‌عنوان مثال، در تقسیم‌بندی ارائه شده از سوی هنتیگ، وی به بزه‌دیده‌ی بر حسب مورد مقصر یا نامقصر اشاره می‌کند. در توضیح این مفهوم بیان شده که این دو مفهوم ناظر به زمانی است که بزه‌دیده خود زمینه وقوع جرم علیه خویش را فراهم کند و به‌عنوان یک نمونه و مصداق به بزه‌دیده‌ای اشاره می‌شود که دیگری در حالت دفاع مشروع او را بزه‌دیده کرده است. یعنی بزه‌دیده خود فردی است که اقدام به تهاجم به فرد مدافع (بزه‌کار) نموده و فرد بزه‌کار در مقام دفاع مشروع از خود، نسبت به او جرمی را انجام داده است. در اینجا با جمع شرایط قانونی فرد مدافع مسئول و مقصر تلقی نمی‌شود، زیرا بر اساس تئوری‌های توجه به نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم علیه خود، این بزه‌دیده بوده که با تهاجم اولیه زمینه وقوع جرم علیه خویش را فراهم نموده است. لذا بزه‌دیده‌ی مقصر تلقی می‌شود و بزه‌کار اقدامی جز دفاع از خود انجام نداده است.

در کنار این، در تقسیم‌بندی مندلسون نیز مفهومی مشابه دیده می‌شود. در تقسیم‌بندی بنیامین مندلسون به موردی تحت عنوان مقصرترین بزه‌دیده یا فقط مقصر اشاره شده که اولین مصداق آن با عنوان بزه‌دیده‌ی بزه‌کار شناخته می‌شود. مندلسون بزه‌دیده‌ی بزه‌کار را فردی می‌داند که با حمله به دیگری، خود قربانی آن واقع می‌شود و از باب مثال به فردی اشاره دارد که در حالت دفاع مشروع قرار می‌گیرد.

با توجه به مطالب ذکر شده در هر دو تقسیم‌بندی، یکی از ابعاد توجه به بزه‌دیده و نقش آن در ارتکاب جرم علیه خود، مثال دفاع مشروع است. یعنی فردی که اقدام به تهاجم اولیه می‌نماید، از لحاظ بزه‌دیده‌شناسی اولیه نسبت به فرد بزه‌کار (مدافع) مقصرتر است، لذا فقط بزه‌دیده مقصر تلقی می‌شود و عمل مدافع را کاملاً قانونی و به حق دانسته و هیچ مسئولیتی بر او بار نمی‌شود.^{۳۴}

علاوه بر این، از مباحث علم بزه‌دیده‌شناسی ضمن شناخت رفتار بزه‌دیده که تا چه حدی در بزه‌دیده شدن خویش می‌تواند نقش داشته باشد، استفاده‌ی دیگری هم می‌توان کرد و آن پیشگیری مبتنی بر بزه‌دیده است. در واقع با ظهور ادبیات بزه‌دیده‌شناسی ثالث، در کنار پیشگیری‌های بزه‌کارمحور که همان پیشگیری‌های اولیه، ثانویه و ثالث هستند و بر حول بزه‌کار می‌چرخند، پیشگیری ثالث و بزه‌دیده‌محور یعنی پیشگیری وضعی مطرح می‌شود.

به‌رغم اینکه اکثر جرم‌شناسان بزه‌دیده‌شناسی را در دو بعد اولیه یا علمی و ثانویه یا حمایتی بحث و بررسی می‌کنند و پیشگیری وضعی یا بزه‌دیده‌محور را از مباحث مربوط به دوره‌ی اول بزه‌دیده‌شناسی به شمار می‌آورند؛^{۳۵} اما، به نظر می‌رسد بحث پیشگیری

۳۴. ماده ۶۱ ق.م.ا: «هر کس در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هر گونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب‌الوقوع عملی انجام دهد که جرم باشد در صورت اجتماع شرایط زیر قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود ...».

۳۵. محمد نسل، غلام رضا، پلیس و سیاست پیشگیری از جرم، اولین همایش ملی پیشگیری از جرم، دفتر

بزه‌دیده‌محور مربوط به دوره‌ی اولیه بزه‌دیده‌شناسی نیست. آنچه مجموعه ادبیات بزه‌دیده‌شناسی در این خصوص نشان می‌دهد مسئله‌ی پیشگیری نبوده بلکه تاثیر بزه‌دیده بر بزه‌دیده شدن خویش است. در این روش، الگوهای بزه‌دیده شدن و نتایج حاصل از تحقیقات پیمایشی از بزه‌دیده^{۳۶} نشان می‌دهد که با تکیه بر شیوه‌های بزه‌دیده شدن افراد می‌توان از بزه‌دیده شدن پیشگیری نمود. در پیشگیری وضعی، پیشگیری مبتنی بر خود بزه‌دیده نیست بلکه شگردهای پیشگیری بر محیط و وضعیت اطراف او استوار است.^{۳۷} اگر چه اشاره شد که تکوین این پیشگیری مربوط به دوره سوم بزه‌دیده‌شناسی است اما اطلاعات و الگوشناسی‌های بزه‌دیدگی و بزه‌دیدگان در دوره اول نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ارتباط پیشگیری وضعی با مباحث مربوط به توجه به بزه‌دیده به‌طور آشکاری قابل مشاهده است. همان‌طور که اشاره شد، در دوره‌ی اول بزه‌دیده‌شناسی (علمی یا اولیه)، فقط به بررسی نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم علیه خود و مقصر دانستن و سرزنش او استناد شده است. بعد از مدتی و بیشتر تحت تاثیر دوره‌های بعدی بزه‌دیده‌شناسی و خصوصا

←

تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، اسفند ۱۳۸۷، صص ۶۴-۶۲. همچنین رک.

- رایجیان اصلی، پیشین، صص ۸۱-۹۱.

36. Crime/ Victim Survey.

- صفاری، تحولات پیشگیری از جرم ...، پیشین، ص ۳۱۸.

۳۷. صفاری، مبانی نظری پیشگیری وضعی ...، پیشین، ص ۲۹۷.

نظریه‌های شیوه زندگی^{۳۸} و فعالیت‌های روزمره^{۳۹}، با دقت بر نحوه‌ی تاثیر بزه‌دیده بر ارتکاب و زمینه‌سازی جرم علیه خود، متخصصان بزه‌دیده‌شناسی به این نتیجه رسیدند که با تغییر در ابعاد زندگی فرد بزه‌دیده و از بین بردن عوامل و موقعیت‌های جرم‌زا در زندگی بزه‌دیده، می‌توانند از بزه‌دیده شدن و به تبع آن از وقوع جرم جلوگیری کنند. برخلاف دوره‌ی ابتدایی که موضوع اصلی آن مقصر دانستن و سرزنش بزه‌دیده است، این دوره بیشتر به دنبال تدوین یک سیاست جنایی در جهت پیشگیری مبتنی بر بزه‌دیده با تغییر در موقعیت‌های جرم‌زای زندگی بزه‌دیده می‌باشد. بدین طریق پیشگیری وضعی که مبتنی بر تغییر در شرایط و اوضاع و احوال جرم‌زای بزه‌دیده و بیانی دیگر از توجه به وی می‌باشد، در این دوره مطرح شد.

بنابراین هر دو نهاد دفاع و پیشگیری مُلهم و برگرفته از عنصر توجه به بزه‌دیده در

38. Life Style Theory.

- رزنام، دنیس، ولورسیو، آرتور، و داویس، روبرت، پیشگیری وضعی از جرم، ترجمه رضا پرویزی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۷۹، صص ۱۵۱-۱۵۲. همچنین رک.

- گزارش خبری-تحلیلی پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی، خبرنامه آموزش داخلی، شماره سوم، سال اول، مرداد ماه ۱۳۹۰، ص ۹.

39. Routine Activity Theory.

- حناچی، سیمین، مژگانی، پروانه، پیشگیری از جرائم شهری از طریق طراحی محیطی، مجموعه مقالات ارسالی نخستین همایش پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیری، جلد اول، شرکت ناجی نشر چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹، ص ۲۳۸.

- مرشدی، مسعود و جعفریان، محمدحسن، بررسی عوامل مؤثر بر انتخاب مکان جرم از سوی سارقان منازل با تاکید بر پیشگیری وضعی (شهر خوی، سال ۸۶)، مجموعه مقالات ارسالی نخستین پیشین، ص ۱۵۶.

مباحث بزه‌دیده‌شناسی است، با این تفاوت که دفاع مشروع با ادبیات و یافته‌های دوره‌ی اولیه بزه‌دیده‌شناسی بهتر قابل درک و توجیه است و در مقابل، پیشگیری وضعی زائیده‌ی مباحث دوره‌های بعدی توجه به بزه‌دیده خصوصاً اطلاعات کسب شده از آن‌ها در زمینه‌ی مکانیسم و فرایند بزه‌دیده شدن محسوب می‌شود.

ب: اشتراک دفاع و پیشگیری وضعی از حیث هدف

اولین نکته مهم و حیاتی در فرایند برنامه‌ریزی، اتخاذ هرگونه تصمیم‌گیری و پیاده کردن آن‌ها، تعیین هدف یا اهداف است. اهداف، عنصر اصلی برنامه‌ریزی بوده و برنامه‌ها برای دستیابی به آن طراحی و سپس اجرا می‌شوند. پس اهداف، مبنای برنامه‌ریزی و هسته‌ی اصلی تمام تدابیر پیشنهاد شده هستند. دفاع مشروع و پیشگیری وضعی دو تدبیر اتخاذ شده با اهداف مشترک حمایت از بزه‌دیده به منظور حفظ امنیت وی از یک سو و پیشگیری از بزه‌دیدگی از سوی دیگر به‌شمار می‌روند. در ادامه‌ی مطالب به شرح و بسط کامل دو هدف مشترک دفاع و پیشگیری یعنی حمایت از بزه‌دیده و پیشگیری از جرم یا بزه‌دیدگی خواهیم پرداخت.

۱- حمایت از بزه‌دیده

علاوه بر حمایت‌های قضایی لازم از بزه‌دیدگان پس از وقوع جرم که تسریع در تعقیب بزه‌کار و کاهش آثار زیان‌بار بزه‌کاری بر بزه‌دیده را در بر می‌گیرد، حمایت از بزه‌دیدگان بالقوه قبل از تحقق عمل مجرمانه اهمیت بیشتری دارد. در حقیقت، یکی از

حقوق مهم بزه‌دیدگان احتمالی عبارت از تامین امنیت و دادن اعتماد به نفس به آنهاست. به همین منظور باید چاره‌اندیشی‌ها و تدبیرهایی برای کاهش احتمال بزه‌دیدگی در یک قالب فعال و پیش از وقوع بزه‌دیدگی یعنی حفاظت از زندگی خصوصی آنان هنگام ضرورت و تضمین امنیت آنها در برابر تهدید و انتقام در زمانی که دسترسی به قوای عمومی دیر یا غیر ممکن است، به کار گرفت.^{۴۰} در این راستا و برای پاسخ‌گویی به این نیاز بزه‌دیدگان و حمایت از آنان دو راه کار اتخاذ می‌گردد که عبارت است از: دفاع مشروع و پیشگیری وضعی.^{۴۱}

۴۰. بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، تنها مبنای روشن برای پیشگیری از جرم در قانون اساسی است که به عنوان بند آخر اصل مزبور، در تعیین وظایف قوه قضاییه مقرر داشته: «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین». هر چند در این بند، پیشگیری از وظایف قوه قضاییه به شمار آمده است اما باید دانست که جرم یک مشکل یا شر همگانی است و کم و بیش همه اعضای جامعه را به گونه‌ای تحت تأثیر قرار می‌دهد، لذا پیشگیری از آن نیز، یک وظیفه یا خیر همگانی است. به عبارت دیگر، مردم به تنهایی و دولت بدون مشارکت مردم، قادر به تأثیرگذاری زیادی بر نرخ جرم نیستند مگر اینکه با یک برنامه‌ی منسجم و علمی یعنی مبنی بر پیش‌یابی‌های واقع‌بینانه با شیوه‌های قابل قبول، از کمیّت و چگونگی وقوع جرم هدف در جامعه، آگاهی یافته و راه مناسب برای پیشگیری از آن را تدارک دید و همه‌ی نهادهای رسمی مربوط نیز با مشارکت جدی مردم در اجرای آن، سهمی فعال و واقعی داشته باشند.

- صفاری، علی، مقدمات ضروری پیشگیری از جرم، مقالاتی در جرم‌شناسی و کیفرشناسی، چاپ اول، انتشارات جنگل، ۱۳۹۱.

۴۱. حسینی، محمد، مراجع اجتماعی «پاسخ‌دهی» به پدیده‌ی مجرمانه در سیاست جنایی اسلام، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸، زمستان ۱۳۸۱، ص ۱۱۵.

دو رهیافت دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در وسیع‌ترین معنای خود، متضمن مساعی گوناگون و گسترده‌ای هستند برای اینکه بزه‌دیدگان احتمالی، با تقلیل آسیب‌پذیری‌شان از راه تبدیل آنان به اماج غیر قابل اصابت یا رفع آثار بزه‌دیدگی‌ها و جبران آن‌ها یا تبدیل آن‌ها به یک مدافع فعال (دفاع مشروع) در برابر جرم حمایت شوند. این شیوه بهتر از آن است که روی پلیس و یا روی تغییر رفتارهای بزه‌کارن بالقوه حساب شود. پس موضوع عبارت از محدود کردن موقعیت‌های ارتکاب جرم علیه بزه‌دیده و در واقع کاستن از آن و یا آثار آن است.^{۴۲} هدف دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، کلا یا جزئا، تحریک بزه‌دیدگان احتمالی است که شخصا در حمایت از خود، علیه تجاوزاتی کوشا باشند که نسبت به اموال یا شخص خودشان (البته در دفاع نسبت به دیگری هم قابل اعمال است)^{۴۳} ممکن است به عمل آید.^{۴۴} در واقع این حمایت مادی از شخص بزه‌دیده بالقوه، از طریق اعطای حق دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به وی، قلب نوعی اقدامات حمایتی را تشکیل می‌دهد^{۴۵} که هدف آن‌ها تحدید موقعیت‌های ارتکاب جنایت، کاهش

۴۲. گسن، ریموند، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، چاپ اول، ناشر: مترجم، زمستان ۱۳۷۰، ص ۱۱۱.

۴۳. ماده ۶۱ ق.م.ا: «هر کس در مقام دفاع از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری ...».

۴۴. همان.

۴۵. در مورد جنبه‌ی پیشگیرانه داشتن دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در قسمت بعد به تفصیل توضیح خواهیم داد.

آثار و آسیب‌های ناشی از آن به تنهایی یا در کنار کاهش خود واقعه جرم، تعدیل شیوه‌ی ارتکاب جرم و حتی جابه‌جایی آن و یا تغییر شیوه‌های ارتکاب جرم جرایم از خشونت‌بار به شیوه‌های کم‌تر خشن یا با آسیب و خسارت کم‌تر و در یک کلام حمایت از بزه‌دیده است.^{۴۶}

در مورد حمایت از بزه‌دیده از طریق اعطای حق دفاع مشروع باید اشاره کرد، «زمانی که جامعه نمی‌تواند فرد را در مقابل بزه‌کار حمایت کند، نمی‌تواند او را از حق دفاع نیز محروم نماید».^{۴۷} دفاع مشروع نوعی حمایت از بزه‌دیده از طریق قانون‌گذاری است. در حقیقت، گاهی اوقات حمایت کیفری در راستای حمایت از بزه‌دیده، از طریق جرم‌انگاری، کیفرگذاری و یا اتخاذ تدابیری قانونی به نفع بزه‌دیده‌ی احتمالی در جهت تامین امنیت او صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر، «قوانین جنایی افزون بر کارکردی که در پیشگیری از رخداد جرم از گذر ترساندن شهروندان (بزه‌کاران احتمالی) و نیز در بازبرقراری نظم عمومی از گذر کیفر بزه‌کار واقعی ایفا می‌کند، دارای نقش بزه‌دیده شناسانه است».^{۴۸} تشدید کیفر به اعتبار شخصیت بزه‌دیده یکی از این جنبه‌ها است که

۴۶. صفاری، مقدمات ضروری پیشگیری از جرم، پیشین، ص ۹۵.

۴۷. فجری، محسن، مبانی پیشگیری وضعی، مجموعه مقالات ارسالی ...، پیشین، ص ۳۶۹.

- میرخلیلی، محمود، پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام، نشریه فقه و حقوق، شماره ۱، تابستان ۱۳۸۳، ص ۷۱.

۴۸. به نقل از عین:

نمونه‌ای از آن را می‌توان در تشدید کیفر آدم‌ربایی به اعتبار سن بزه‌دیده دید.^{۴۹} همچنین، حمایت کیفری ممکن است با جرم‌انگاری ویژه بر پایه‌ی وضعیت آسیب‌شناسانه‌ی بزه‌دیده انجام شود که نمونه‌ای از آن را می‌توان در جرم‌انگاری کودک‌آزاری^{۵۰} مثال زد.^{۵۱} گاهی نیز حمایت کیفری از بزه‌دیدگان احتمالی در راستای اعطای حقوقی جهت تامین امنیت آن‌ها صورت می‌پذیرد که مثال بارز و حد نهایی آن پیش‌بینی حق دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی است.^{۵۲}

از سوی دیگر، حمایت از بزه‌دیده از طریق اعطای حق پیشگیری وضعی به شهروندان به این صورت است که پیشگیری، نظم و اسایش فردی و اجتماعی را بهتر و بیشتر تامین می‌کند و اصولاً اجازه‌ی ایجاد موقعیت‌های خطر ساز برای بزه‌دیده را نمی‌دهد و زمینه‌های

←

- رایجیان اصلی، پیشین، ص ۱۲۳.

۴۹. ماده ۶۲۱ ق.م.ا: «هر کس به قصد مطالبه وجه یا مال یا به قصد انتقام یا به هر منظور دیگر به عنف یا تهدید یا حيله یا به هر نحو دیگر شخصاً یا توسط دیگری شخصی را برباید یا مخفی کند به حبس از پنج تا پانزده سال محکوم خواهد شد. در صورتی که سن مجنی‌علیه کمتر از پانزده سال تمام باشد یا ... مرتکب به حداکثر مجازات تعیین شده محکوم خواهد شد ...».

۵۰. ماده ۴ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱/۱۰/۱۱: «هر گونه صدمه و اذیت و آزار و شکنجه جسمی و روحی کودکان و نادیده گرفتن عمدی سلامت و بهداشت روانی و جسمی و ممانعت از تحصیل آنان ممنوع و مرتکب به سه ماه و یک روز تا شش ماه حبس و تا ده میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شود».

۵۱. همان، ص ۱۲۴.

۵۲. حق دفاع مشروع در ماده ۶۱ و مواد ۶۲۵ الی ۶۲۹ قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی شده است.

آن را از بین می‌برد. چه در خیلی از موارد، جرایم کشف یا ثبت نمی‌شوند یا مرتکبین آن شناسایی یا دستگیر یا مجازات نمی‌شوند و یا به دلایل متفاوتی از سوی بزه‌دیدگان گزارش نمی‌شوند و این امر به‌طور فراینده، نگرانی فردی و اجتماعی را افزایش می‌دهد و اعتماد مردم را نسبت به دستگاه‌های مسئول کاهش می‌دهد یا از بین می‌برد.^{۵۳}

در مقابل رشد مستمر بزه‌کاری، مخصوصاً علیه اموال و با توجه به نارسایی پیشگیری پلیسی و کیفری، شهروندان امروزی جز اینکه با پرداخت وجوهی از جیب خود برای حفظ آنچه مربوط به امنیت‌شان می‌شود و شخصا خودشان را حمایت کنند راه‌حل دیگری ندارند. بدین ترتیب، از آنجا که گسترش قابل ملاحظه امنیت خصوصی، یعنی حمایت اشخاص و اموال، از طرف قوای عمومی تامین نمی‌شود، حمایت از بزه‌دیده با اعطای حق انجام اقدامات پیشگیرانه در قالب پیشگیری وضعی یا دفاع مشروع، توجیه می‌گردد.^{۵۴} با توجه به این که بزه‌کاران در فضای ناامنی غالباً به دنبال امواج‌های ضعیف برای ارتکاب جرم هستند، حمایت از این امواج با اعطای حق پیشگیری وضعی به شهروندان یا حق دفاع به آنان می‌تواند اثر قابل توجهی در کاهش جرایم علیه آنان و خصوصاً بالا بردن حس امنیت و یا پایین آوردن ترس از بزه‌دیدگی^{۵۵} داشته باشد. بنابراین هر دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در راستای حمایت از بزه‌دیده و امنیت وی اتخاذ گردیده و از این حیث با هم

۵۳. صفاری، تحولات پیشگیری از جرم و ...، پیشین، ص ۳۳۲.

۵۴. گسن، پیشین، ص ۱۱۲.

55. Fear of Crime/ Victimisation.

مشترک هستند.

۲- پیشگیری از جرم

اهمیت و کارآمدی پیشگیری، همواره توجه صاحب‌نظران نظام‌های جزایی و حوزه‌های سیاست جنایی را به خود جلب کرده است. حتی سردمداران دیدگاه کلاسیک که عمدتاً در بیان اصول حاکم بر تعیین مجازات و ساختار آن سخن گفته‌اند نیز بر پیشگیری تأکید داشته و مضمون «بازدارندگی» را به‌عنوان یکی از آثار پیشگیرانه‌ی مجازات، مطرح ساخته‌اند. در این زمینه، بکاریا خود یادآور شده است که پیشگیری از وقوع جرم، بهتر از کیفر دادن است و هدف اصلی هر قانون‌گذاری صحیح، همین است که از وقوع جرم جلوگیری شود.^{۵۶}

پیشگیری به‌طور کلی در طول تاریخ چهار مرحله را طی کرده است. در مرحله‌ی اول توجه به آثار پیشگیرانه‌ی مجازات؛ دوم، توجه عمده به فراگیری سلامت اجتماعی با عنایت بر احاد جامعه یا در معرض خطر؛ سوم، ورود اهرم‌های کنترلی بزه‌دیده‌محور؛ و مرحله‌ی چهارم مشارکت جامعه در مسئولیت‌های پیشگیری از جرم است.^{۵۷}

۵۶. بکاریا، سزار، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی، نشر میزان، چاپ چهارم، ۱۳۸۰، صص ۲۸-۲۴.

۵۷. صفاری، علی، کیفرشناسی، انتشارات جنگل، چاپ بیست و دوم، ۱۳۹۱، ص ۶۴.

۵۷. سلیمی، علی، داوری، محمد، جامعه‌شناسی کجروی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ

تحولات سوم و چهارم مربوط به تبیین‌های بزه‌دیده‌شناختی، بیشتر به نقش‌افزینی بزه‌دیدگان یا اماج‌های مستعد بزه‌دیدگی در شکل‌گیری وقایع مجرمانه توجه دارد و پیشنهاد‌های کنترلی در این زمینه نیز با هدف بی‌اثر ساختن متغیرهای گوناگون تاثیرگذار در این فرایند در سطوح مختلف فردی، موقعیتی و ساختاری ارائه شده است. در این میان، تحلیل‌های موقعیتی از رونق بیشتر و جایگاه ارزشمندتری در قلمرو سیاست‌های کنترلی برخوردارند. این دیدگاه‌ها که از رویکرد گزینشی تاثیر پذیرفته‌اند، مناسب‌ترین راه پیشگیری را پرهیزنه ساختن جرم و رسیدن به این مهم با حفاظت بهتر از اماج‌های مستعد بزه‌دیدگی ممکن می‌دانند.^{۵۸}

ایده‌ی حفاظت از اماج‌های جرم، کانون توجه سیاست‌های پیشگیری از جرم را از نقش تخصصی پلیس و نظام جزایی به برنامه‌های اجتماع‌محور و مردمی، بدل ساخته است که عمدتاً بر نقش افراد، گروه‌ها و اجتماع‌های مستعد بزه‌دیدگی و مضمون پیشگیری موقعیتی تکیه دارند. این برنامه‌ها با سه هدف عمده‌ی کاهش احتمال بزه‌دیدگی، کمینه‌سازی خسارت‌های ناشی از بزه‌دیدگی‌های احتمالی و کاهش جرم در اجتماع‌های محلی و در قالب راهکارهایی مانند «رفتار پرهیزگرانه»^{۵۹}، «دفاع شخصی»^{۶۰}، «تقویت

←
اول، ۱۳۸۷، ص ۵۲۷.

۵۸. همان، ص ۵۲۸.

59. Avoidance Behavior.

60. Self-defense.

اماج»^{۶۱}، «افزایش تلاش»^{۶۲}، «افزایش ریسک»^{۶۳}، «کاهش منافع حاصل از جرم»^{۶۴}، «کاهش محرک‌های وضعی»^{۶۵}، «حذف توجیه‌کننده‌ها»^{۶۶} و «به نظم در آوردن جامعه»^{۶۷} به اجرا در می‌آید.^{۶۸} بنابراین دفاع شخصی یا همان دفاع مشروع از جمله روش‌های پیشگیری از جرم به طریق حفاظت بهتر از اماج‌های مستعد بزه‌دیدگی تلقی می‌شود.

در حقیقت، بر خلاف تحولات و تدابیر دوره‌ی دوم مربوط به پیشگیری که بیشتر مبتنی بر بزه‌کار بود؛ پیشگیری که به‌موجب آن در پی تغییر در اوضاع و احوال و محیط فرد بزه‌کار هستند تا به تبع آن از وقوع جرم توسط این‌گونه بزه‌کاران بالقوه جلوگیری کنند و یا اینکه بعد از وقوع جرم با انجام اقداماتی صحیح بر روی بزه‌کاران از انجام بزه مجدد توسط آنان جلوگیری شود؛ دوره‌ی سوم، دوره‌ی توجه به بزه‌دیده و تدوین سیاست‌های پیشگیرانه بر همین محور است. در این دوره سعی شده با دخالت دادن بزه‌دیده و تغییر در

61. Target Hardening.

62. Increasing the efforts.

63. Increasing Risks.

64. Reduce Rewards.

65. Reduce provocation.

66. Removing Excuses.

67. Community Organizing.

68. Chermak, S. M. (2001), Public Reaction to Crime, in Bryant, Encyclopedia of criminology and Deviant Behavior, Philadelphia: Bruner, pp. 439-440.

- همچنین برای اطلاع بیشتر از انواع تکنیک‌های مربوط به پیشگیری بزه‌دیده‌محور (پیشگیری وضعی) رک.

- افراسیابی، علی، از طبقه‌بندی بزه‌کاران تا طبقه‌بندی تکنیک‌های پیشگیری وضعی از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، سال ششم، شماره بیستم، پاییز ۱۳۹۰، صص ۱۲۶-۱۲۵.

- صفاری، مبانی نظری پیشگیری وضعی، پیشین، ص ۲۹۹.

شرایط و اوضاع و احوال او از وقوع بزه‌دیدگی وی جلوگیری شود و به تبع از بزه‌کاری نیز جلوگیری به عمل می‌آید. راه کارهایی نیز برای مداخله دادن بزه‌دیده جهت پیشگیری ارائه شده است. در واقع با مطالعه‌ی انواع بزه‌دیدگان و مکانیسم بزه‌دیده شدن آن‌ها و اخذ اطلاعات مربوط به بزه‌دیدگی از آن‌ها، پیشگیری بزه‌دیده‌محور شکل می‌گیرد که به نظر می‌رسد در خیلی از موارد موثرتر و عملی‌تر از پیشگیری‌های بزه‌کارمحور است. از جمله آن‌ها می‌توان به تقویت اماج و موارد دیگر اشاره کرد که مبنای اصلی پیشگیری وضعی را تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر، در این نوع پیشگیری هدف تغییر دادن موقعیت‌های جرم‌زای زندگی بزه‌دیده از طریق تقویت اماج است.

مصادق دیگر دخالت دادن بزه‌دیده جهت پیشگیری از وقوع کامل جرم دفاع مشروع است. در دفاع مشروع یکی از اهداف اعطای اختیارات قانونی به فرد و حتی اجازه دادن ارتکاب جرم با رعایت شرایط و در هنگام روبه‌رو شدن با تهاجم بزه‌کار، پیشگیری از بزه‌دیده شدن با تلاش خود بزه‌دیده است.

در این راستا یکی از حقوق‌دانان به درستی تاکید می‌کند که «علت مشروعیت دفاع مشروع، اعمال قضاوت شخصی و اجرای عدالت خصوصی نیست، بلکه رفتاری است که جنبه‌ی پیشگیری از نتایج زیانبار یک حمله‌ی غیر عادلانه را دارد. دفاع مشروع بیشتر در جهت تامین و حفظ امنیت شخصی در غیاب هیات اجتماعی است تا قضاوت و اجرای عدالت خصوصی و فردی و همین جنبه پیشگیری از نتایج زیانبار حمله غیرعادلانه در دفاع

مشروع به عنوان عامل موجهه جرم است.^{۶۹} لذا «پیش‌بینی حق دفاع مشروع در جهت حمایت از بزه‌دیدگان احتمالی، نوعی پیشگیری از خشونت است».^{۷۰} این مطالب بیانگر آن است که در دل دفاع مشروع نوعی پیشگیری از بزه‌دیدگی نهفته است، همان طور که در مورد پیشگیری وضعی گفته می‌شود.

شاید به همین دلیل است که در برخی متون حقوقی هنگامی که ذیل مباحث دفاع مشروع از موردی تحت عنوان دفاع از اموال^{۷۱} بحث می‌شود، اشاره شده که این نوع دفاع یک مصونیت کاملاً مجزا و جدا نیست، بلکه مصونیت کیفری یا حقوقی حاصل از حفاظت از اموال در صورت منتج شدن به خسارت جسمی یا مالی، یا در قالب مصونیت ناشی از پیشگیری از جرم^{۷۲} و یا در قالب مصونیت حاصل از دفاع مشروع قرار می‌گیرد. در ادامه اشاره می‌شود که مصونیت حاصل از حفاظت از اموال به عنوان مثالی از دفاع مشروع در برابر مجرمان، بیشتر مصونیت حاصل از پیشگیری است.^{۷۳}

در جای دیگر، با اشاره به دفاع منطقی در حقوق انگلستان در دو قالب دفاع عمومی و

۶۹. گلدوزیان، ایرج، بایسته‌های حقوق جزای عمومی (۳-۲-۱)، نشر میزان، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲،

۷۰. میرخلیلی، محمود، نقش تقویتی حفاظتی آماج‌ها در پیشگیری از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره دهم، سال چهارم، بهار ۱۳۸۸، ص ۴۲.

71. Defenses of Property.

72. Crime Prevention.

73. Perkins, Rolin, (1972), Criminal Law and Procedure, Fourth edition, New York, The Foundation PRESS, pp. 690- 692.

دفاع خصوصی،^{۷۴} از پیشگیری به عنوان دفاع عمومی و از دفاع مشروع به عنوان دفاع خصوصی یاد شده است. تفاوت این دو عنوان از حیث قواعد حاکم بر آن‌ها می‌باشد. در مورد اولی قانون کیفری ۱۹۷۷ اعمال می‌شود، اما در دومی قواعد کامن‌لا اعمال می‌گردد.^{۷۵} هرچند دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از حیث قواعد نیز تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند اما پیشگیری از جرم در مورد دفاع از دیگران هم به کار برده می‌شود ولی در حقوق انگلستان دفاع شخصی فقط برای دفاع از خود استفاده می‌شود. البته در این مورد قانون ایران دفاع از دیگری را نیز جایز می‌داند.^{۷۶}

با وجود تفکیک بین پیشگیری و دفاع گاهی پرونده‌هایی مطرح می‌شود که اگرچه دفاع استفاده شده در آن، در قالب دفاع شخصی یا همان دفاع مشروع قرار می‌گیرد، اما به علت انطباق این پرونده با شرایط ذکر شده برای نهاد پیشگیری از جرم در قانون کیفری ۱۹۷۷ انگلستان، به عنوان نمونه‌ای از پیشگیری از جرم نیز تلقی می‌شود.^{۷۷} این مطالب و وجود مرزهای مشترک قانونی متعدد بین دو مفهوم دفاع مشروع و پیشگیری از جرم در حقوق انگلستان تاییدی بر این ادعاست که دفاع مشروع نیز نوعی پیشگیری از جرم است.

74. Wilson, William, (1998), Criminal Law (Doctrine and Theory), Second edition, Longman Publishing, p. 290.

75. Ibid.

۷۶. ماده ۶۱ ق.م.ا: «هر کس در مقام دفاع از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری ...».

۷۷. رحیمی مقدم، احمد، دفاع مشروع در حقوق کیفری ایران و انگلستان، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۸۹، صص ۱۹۳-۱۷۸.

در ایران نیز اگرچه قانونی در مورد پیشگیری وجود ندارد اما از لحاظ مبانی و هدف هر دو نهاد یکسان هستند.

ج: دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به منزله‌ی یک حق

مسئله‌ای که در این جا می‌توان از آن به‌عنوان شباهت دیگر دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی یاد نمود این است که هر دو نهاد به‌عنوان یک حق بشری محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر، دفاع مشروع و پیشگیری وضعی با همان ماهیت دفاعی خود یک حق بشری است.

حق یکی از واژه‌های بسیار پر معنا و تداعی‌بخش اساسی‌ترین ارمان‌های انسانی است. محبوبیت بی‌بدیل واژه‌ی حق از آن روست که به تنهایی بار گران حمل هر دو معنا را بر دوش دارد؛ هم حق در مقابل باطل و حقانیت در مقابل ناروایی را تداعی می‌کند و هم حقوق انسانی را نشان می‌دهد که صیانت از آن‌ها شرط لازم برای پالایش فضای جامعه و برخورداری احاد بشر از حیات شرافتمندانه‌ی انسانی است. رسیدن به معنایی واحد از واژه‌ی حق دشوار است، زیرا هر یک از صاحب‌نظران به فراخور اینکه چه ویژگی‌هایی برای این واژه در نظر گرفته‌اند، با استفاده از مفاهیم مشابه تعریفی از آن ارائه کرده‌اند. لذا دیده می‌شود که تعریف‌های ارائه شده کاملاً متفاوت نیستند بلکه مفاهیم مشابه را در بر دارند. به همین علت بیان یک معنای واضح با چارچوب روشن از واژه‌ی حق ضروری به نظر می‌رسد.

واژه‌ی حق از جمله واژگانی است که دارای معانی متعدد بوده و در هر یک از علوم

در معنای خاصی به کار رفته است. لغت‌دانان فارسی کاربردهای مختلفی از واژه‌ی حق را بیان کرده‌اند. از جمله در لغت‌نامه دهخدا در تعریف این واژه عناوینی چون: راست کردن سخن، موجود ثابت، غلبه کردن، نامی از اسماء خدا و غیره آمده است.^{۷۸}

برخی از فقها مانند مرحوم خویی حق را اصطلاح مجعول شرعی و قابل اسقاط یا انتقال می‌دانند. ایشان در تحلیل حق، آن را در مقابل حکم قرار می‌دهند و معتقدند که حق و حکم سنخ واحدی هستند که هر دو از امور اعتباری بوده و شارع برای مصالح خود آن‌ها را اعتبار کرده است.^{۷۹} به عبارت دیگر، حق همان تکلیف لزومی یا ترخیصی است که اختیار آن در دست صاحب حق است و از این رو می‌تواند آن را اسقاط نماید.^{۸۰}

در مقابل، برخی حقوق‌دانان تعریف دیگری از این واژه به دست داده‌اند: «حق قدرت و امتیازی است که هر فرد اجتماعی دارا بوده و اشخاص دیگر مکلف به رعایت و احترام به آن می‌باشند».^{۸۱}

در علوم اجتماعی، حقوق و اخلاق و برخی علوم دیگر برای حق ویژگی‌های مختلفی ذکر کرده‌اند که شامل موارد ذیل می‌شود:

۷۸. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، جلد ششم، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲، ص ۹۱۴۲.

۷۹. به نقل از:

- عبادی، محمدهادی، ماهیت حق در فقه امامیه و حقوق ایران، فصلنامه گواه، شماره ۱۲، ۱۳۷۸، ص ۲۰.

۸۰. نبویان، محمود، معنا و ماهیت حق، فصلنامه معرفت فلسفی، شماره ۱۶، بی‌تا، ص ۱۵۷.

۸۱. کاتبی، حسین قلی، مفهوم و منشأ حق، نشریه مجموعه حقوقی، شماره ۲۳۷، ۱۵ بهمن ۱۳۲۰، ص ۱۱۲۹.

۱- آن چه به نفع بشر و برای اوست. ۲- حق طلبی است که فرد از سایر افراد جامعه دارد. ۳- حق نیرویی است که نیروی دیگری را در برابر خود متوقف یا تحریک می‌کند. ۴- حق قدرتی است بر تملک یا تقاضای آن چه را که زنده به آن نیازمند است و به‌طور معمول از طرف قانون به شخص داده می‌شود.^{۸۲}

بعد از آشنایی با مفهوم لغوی و اصطلاحی حق و قائل شدن بر اینکه حق امتیازی است که برای افراد مقرر شده، حال باید دید مبنای حق یا به عبارتی ملاک وضع حق چیست؟ واضع حق براساس یک رشته مبانی خاص راجع به انسان، جامعه، طبیعت، ارزش‌ها، ارمان‌ها، غایات و اهداف اجتماعی افراد را دارای حقوق به‌خصوصی قلمداد می‌کند. اگر از واضع حق سوال شود چرا معتقد به داشتن فلان حق برای احاد جامعه است به آن مبانی اعتقادی استناد می‌کند. به‌طور کلی اصولی که مشروعیت و به‌جا بودن وضع حقوق و لازم‌الاتباع بودن آن‌ها حتی با ضمانت اجراهای مدنی و کیفری را توجیه‌پذیر می‌سازد مبنای حق است.

ضمن توجه به مطالب فوق، حال باید به دنبال اثبات ادعایی بود که در بالا مطرح شد. ادعای اصلی این است که دفاع مشروع و پیشگیری وضعی هر دو حق شهروندان محسوب می‌شوند. برای اثبات این ادعا لازم است مبنای حق دانستن این دو نهاد مشخص گردد. به این منظور ابتدا به حق محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی بر مبنای اصل ارزشی

۸۲. تفضلی، تقی، تحقیق و بررسی درباره معنی و مفهوم کلمه «حق»، نشریه مقالات و بررسی‌ها، شماره ۲۲ و ۲۱، بهار ۱۳۵۴، ص ۱۲۳.

کرامت انسانی پرداخته می‌شود؛ سپس با توجه به مفهوم امنیت و حق بودن یا نبودن تلاش برای رسیدن به این غایت و هدف اجتماعی یعنی تامین امنیت، حق‌محور بودن دو مفهوم دفاع مشروع و پیشگیری وضعی اثبات می‌گردد. لذا، در این جا اثبات حق‌محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی براساس دو مبنا، یعنی توجه به اصل ارزشی حفظ کرامت انسانی از یک سو و غایت اجتماعی تامین امنیت از سوی دیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- حق‌محوری بر مبنای اصل ارزشی کرامت انسان و مقتضیات آن

کرامت در لغت به معنای شرافت، احترام، عزت، هیبت، اعتبار، حیثیت و نیز دور شدن از هر پستی و فرومایگی و نایل شدن به شرافت و بزرگواری تعریف شده است. به دارنده این صفت، کریم می‌گویند.^{۸۳} از نگاه قرآن، کرامت انسان اصل مهم افرینش و تنیده در سرشت ادمی است. خداوند متعال می‌فرماید: «ما فرزندان ادم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا برنشانیدیم، از چیزهای پاکیزه روزیشان دادیم و آنان را بر بسیاری از افریده‌های خود برتری اشکار دادیم».^{۸۴} در اصطلاح، کرامت به همان معانی لغوی به کار می‌رود. کریم در مقابل دنائت و لثامت است، همچنان که جُود در مقابل بخل قرار گرفته

۸۳. الیاس، انطون، فرهنگ نوین، ترجمه مصطفی طباطبایی، تهران: چاپخانه اسلامیه، ۱۳۷۰، ص ۵۸۸.

- معین، پیشین، جلد سوم، ص ۲۹۲۹.

۸۴ «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء (۱۷): ۷۰).

است. کرامت تنها دوری از پستی و پلیدی نیست، بلکه وصف کمالی است که باید آن کمالات را به دست آورد. کرامت با این معنا یک گونه از وجود و هستی است که کامل‌ترین مصداق آن، خدواند است؛ بلکه خدواند عالی‌ترین درجه کرامت وجودی و عین هستی کرامت می‌باشد.^{۸۵}

ایه‌ی فوق نگاه اصلی قرآن را به انسان می‌نمایاند. در این ایه سخن از افرینش انسان است و مطالبی مطرح شده که برای انسان در مقام افرینش دیده شده است و امتیازهای او را بر دیگر موجودات بیان می‌کند. بنابراین در نگرش قرآن کرامت در اصل افرینش انسان لحاظ شده و با سرشتش عجین گشته است. در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران که اصول آن براساس اصول کلی اسلامی تدوین گردیده نیز به بحث لزوم حفظ کرامت انسانی اشاره شده است. از جمله اصل دوم قانون اساسی مقرر می‌دارد: «جمهوری اسلامی

۸۵. جوادی آملی، عبدالله، کرامت در قرآن، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء، چاپ سوم، ۱۳۷۲، ص ۷. برای آگاهی از دیگر تعاریف کرامت رک.

- اصغری، محمدجواد، مقاله کرامت اهل کتاب در نظام حقوقی اسلام، در: اصول و مبانی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، جلد اول، تهران: نشر عروج، چاپ اول ۱۳۸۶، ص ۶۷.

- شقایب، امان‌الله، کرامت انسانی و حق شهروندی با تکیه بر اصول اسلام و دیدگاه امام خمینی (ره)، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۳۳۸.

- منصور نژاد، محمد، کرامت انسانی و حق شهروندی، در: همان، صص ۴۴۲-۴۴۱.

ایران، نظامی است بر پایه ایمان به ۱- خدای یکتا (لا اله الا الله) ... و ۶- کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا».^{۸۶}

این نگاه باید در تمام زندگی، رفتارها، گفتارها و کردارهای انسانی جاری و ساری باشد و هرگونه رفتاری که با این اصل افرینش در تضاد باشد از سوی هیچ کس و هیچ نیرو و قدرتی پذیرفته نیست و با انسانیت انسان، هماهنگ نمی‌باشد و انسان نباید زیر بار آن برود. قرآن در همه‌ی مواردی که برای انسان تعیین تکلیف می‌کند، اصل کرامت را در نظر می‌گیرد و در هر جایی که رفتاری با این اصل ناهماهنگ باشد، به ترک آن سفارش می‌کند و هر چیزی که این اصل را تقویت کند، بدان توصیه و سفارش می‌نماید.^{۸۷}

اگر با توجه به ایه‌ی یاد شده، کرامت انسان به‌عنوان یک اصل افرینشی در وجود انسان در نظر گرفته شود، به شکلی که قرآن کریم آن را مورد تأکید قرار داده است، باید از هر نوع رفتاری که با این کرامت منافات داشته باشد، پرهیز کرد؛ قرآن نیز همین منطق را در برخورد انسان در نظر گرفته است. در مورد مصادیق کرامت در قانون اساسی ایران می‌توان

۸۶. برای آگاهی بیشتر رک.

- مهرپور، حسین، کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و پیامدهای آن، همان، ص ۴۷۹.
۸۷. سلطانی، محمدعلی، کرامت انسان از نگاه قرآن، در: کرامت انسان در قرآن و سنت (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین «کرامت انسان»)، جلد اول، نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶، صص ۱۱۷-۱۱۸.

به نمونه‌هایی چون اصل آزادی عقیده^{۸۸}، برابری^{۸۹}، آزادی بیان^{۹۰}، حقوق اقلیت‌ها^{۹۱}، پرهیز از تجاوز به حقوق دیگران^{۹۲}، عدالت و امنیت اجتماعی اشاره کرد. از میان نمونه‌های مذکور در باب کرامت، مصادیقی چون پرهیز از تجاوز به حقوق دیگران، امنیت اجتماعی و عدالت بیشترین ارتباط را با بحث اثبات حق محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی برقرار می‌کنند. مسئله امنیت اجتماعی و ارتباط آن با حق محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به عنوان یک کارکرد و هدف اجتماعی در قسمت بعد به تفصیل بحث خواهد شد.

۸۸. اصل ۲۳ ق.ا: «تفتیش عقاید ممنوع است و هیچ کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مواخذه قرار داد».

۸۹. اصل ۲۰ ق.ا: «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه‌ی حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند».

۹۰. اصل ۲۴ ق.ا: «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آن که مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشند».

۹۱. اصل ۱۴ ق.ا: «دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیر مسلمان، با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند».

۹۲. اصل ۲۵ ق.ا: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات، تلگراف و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن‌ها، استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است مگر با حکم قانون».

- برای اطلاع بیشتر از ساختار قانون اساسی و ارتباط آن با اصول کرامت رک.

- پورحسین، مهدی، کرامت انسانی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در: آثار حقوقی و سیاسی ... پیشین، ص ۱۸۴.

- جعفری، علی اکبر، کرامت انسان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، همان، ص ۲۰۷.

اما، آنچه در این جا باید بررسی شود مسئله‌ی پرهیز از تجاوز به حقوق دیگران و عدالت به عنوان مصادیق کرامت انسانی و ارتباط آن با حق محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی می‌باشد.

بی‌گمان تجاوز به حقوق دیگران با اصل «کرامت انسانی» و عظمت جایگاه انسان‌ها در تضاد است. اگر انسان دارای حقوق شناخته شود و حفظ این حقوق و رعایت آن لازمی حفظ کرامت انسانی باشد، طبیعتاً اهمیت این مسئله بیش از پیش مشخص می‌گردد. برای احترام به کرامت انسان‌ها باید حقوق آنان را نیز پاس داشت، چرا که حفظ حرمت انسان‌ها و اصالت کرامت آنان با حقوق انسان‌ها و پاس داشت آن رابطه‌ی تنگاتنگی دارد.

یکی از حقوق مهم و مربوط به کرامت انسانی که از تجاوز به آن باید پرهیز شود، حق حیات است. انسان‌ها دارای حق حیات بوده و دیگران مکلف به رعایت آن هستند و تا زمانی که انسان کرامت و حیثیت خود را با انجام اعمال خشونت‌بار، جرم و جنایت مخدوش نسازد، دیگران مکلف به ادای احترام نسبت به این حق هستند. این امر مورد قبول همه‌ی ادیان الهی است.^{۹۳} به همین سبب می‌توان گفت اقدامات دفاعی یک فرد در برابر حمله‌ی ناروای دیگری به جان وی و در قالب دفاع مشروع کاملاً به حق است؛ زیرا این فرد در راستای حفظ کرامت خود در برابر شخصی اقدام نموده که با تجاوز و حمله‌ی ابتدایی و

۹۳. میرعلی، محمد علی، ترور از دیدگاه اسلام، فصلنامه معرفت، شماره ۱۰۲، خرداد ۱۳۸۵، ص ۳۲.
- عالمیان، علی اکبر، کرامت انسان در نهج البلاغه، در: کرامت انسان در قرآن و سنت ...، پیشین، صص ۲۴۸-۲۴۹.

اعمال خشونت‌بار خود، کرامت و حیثیت خویش را مخدوش ساخته است.

به همین ترتیب، تدابیر قبل از حمله و در قالب پیشگیری وضعی که گاه به منظور مصون داشتن جان افراد در برابر متعرضان احتمالی اتخاذ می‌شود نیز حق است، زیرا برای حفظ جانی است که از اصول مهم کرامت انسانی محسوب می‌شود و شخصی که در پی لطمه زدن به جان دیگری برمی‌آید با این اقدام تجاوزکارانه‌ی خود، حیثیت و کرامت خویش را زیر سوال برده و خود را مستحق هرگونه لطمه و ازار و حتی از دست دادن جان خویش نموده است (البته مشروعیت هر دو حالت دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به منظور حفظ جان، منوط به رعایت مراتب و شرایط در قالب اصل تدرّج است).

یکی دیگر از حقوق مهم مربوط به کرامت انسانی، حق حفظ حریم خصوصی و منع تجاوز دیگری به این حریم است. شخصیت هر کس در جامعه دو حیثیت مهم دارد؛ حیثیتی که با آن در بین مردم زندگی می‌کند و حیثیتی که در زندگی خصوصی خود از آن برخوردار است. اصل وجود دو حیثیت برای افراد، تردیدناپذیر است و انسان‌ها بر این پایه دو زندگی دارند. به‌طور کلی کسی دوست ندارد شخصیت و رفتار و کردارهای حیثیت درونی و خصوصی او برای دیگران آشکار باشد و مردم اصولاً تجاوز به این حریم را شکسته شدن شخصیت و از بین رفتن کرامت خود تلقی می‌کنند. از سوی دیگر، همواره در بین افراد جامعه کسانی پیدا می‌شوند که به ورود به این دایره از زندگی دیگران علاقمند هستند. شاید این علاقمندی در همه افراد و یا دست‌کم در اغلب افراد با درجات مختلف وجود داشته باشد؛ اما مقوله‌ای است که تربیت‌پذیر می‌باشد و افراد می‌توانند آن را کنترل کنند. در هر صورت پاسخ مثبت به این علاقه و ورود به زندگی خصوصی دیگران و

شکستن حریم آنان به هیچ وجه مطلوب نیست و هیچ خردمند و منصفی آن را شایسته نمی‌داند. به همین جهت برای کنترل علاقه‌ی یاد شده و ممانعت از ورود غریبه‌ها به حریم زندگی افراد همواره در جوامع بشری قوانینی برای این منظور در نظر گرفته شده است.^{۹۴}

از جمله قوانینی که در این راستا می‌توان از آن یاد نمود، قواعد مربوط به دفاع مشروع و پیشگیری وضعی است. تجویز حق دفاع و انجام اقدامات پیشگیرانه در برابر حمله‌انی یا اتی، موثر در تصمیم‌گیری و شخصیت بزه‌کار بالقوه است. در حقیقت، پاسخ منفی به بزه‌کار بالقوه با انجام اقدامات دفاعی و یا پیشگیرانه، از یک سو، باعث کاهش علاقه‌ی بزه‌کار در ورود به زندگی و شکستن حریم خصوصی دیگران می‌شود و از سوی دیگر، باعث حمایت و حفاظت از حریم خصوصی در برابر دیگری شده و بالطبع باعث حفظ کرامت انسان می‌شود.

از آنجا که حفظ شان و مقتضیات کرامت انسانی از حقوق مهم انسان به‌شمار می‌رود، تمام آنچه باعث حفظ این مقتضیات از جمله حفظ حریم خصوصی وی گردد، حق او محسوب می‌شود. لذا دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به‌عنوان راه کارهایی جهت تقویت اماج و جلوگیری از تجاوز دیگری به حریم خصوصی و حقوق افراد، به منظور حفظ کرامت و مقتضیات آن که جوهر وجودی و ذاتی انسان را تشکیل می‌دهد، حق طبیعی هر

۹۴. سلطانی، پیشین، ص ۱۳۲.

شهروند به‌شمار می‌رود.^{۹۵}

عدالت یکی دیگر از مقتضیات کرامت انسانی جهت اثبات حق محوری دفاع مشروع و پیشگیری وضعی است. اصل عدالت از مهم‌ترین و راهبردی‌ترین جلوه‌های تحقق کرامت انسانی است که هم در قرآن^{۹۶} و هم در سیره، کلام و عمل پیشوایان دینی از جمله مولا علی (ع) دیده می‌شود.^{۹۷} کرامت انسانی تا زمانی در جامعه پایدار می‌ماند و در زیر گام‌های زیاده‌خواهان از بین نمی‌رود که عدالت در جامعه مُجرا باشد. به عبارت دیگر، یکی از اساسی‌ترین ظرفیت‌های عدالت آن است که می‌تواند زمینه‌های نابودی کرامت انسانی و موانع کسب آن را در جامعه از میان بردارد. خداوند برای هدایت انسان و نیل او به مقام و جایگاه بلندش، پیام‌آورانی را فرستاده است که او را به راه تکامل فرا خوانند. به همین دلیل در ایه‌ی ذکر شده قبلی در قرآن، هدف از بعثت انبیا را اقامه‌ی قسط و عدل می‌داند.

در نهج‌البلاغه به سه نوع عدالت توجه داده شده است^{۹۸}؛ عدالت اجتماعی، اقتصادی و

۹۵. برای آگاهی بیشتر رک.

– شمس ناتری، محمد ابراهیم، عبدالله یار، سعید، مطالعه تطبیقی حالت ضرورت و دفاع مشروع، تهران، انتشارات مجد چاپ اول، ۱۳۹۰، ص ۱۴۳.

۹۶. برای نمونه به این آیات مراجعه شود:

– «اعدلوا هو اقرب للتقوی» (مائده (۵): ۸).

– «انا ارسلنا رسلنا بالبینات ... ليقوم الناس بالقسط» (حدید (۵۷): ۲۵).

۹۷. عالمیان، پیشین، ص ۲۴۵.

۹۸. سیدباقری، کاظم، عدالت و کرامت انسانی در اندیشه امام خمینی (ره)، در: آثار حقوقی و سیاسی،

قضایی. همواره جهت حفظ ابعاد مختلف عدالت در جامعه راه کارهایی ارائه می‌گردد؛ از جمله اینکه، به منظور حفظ عدالت اقتصادی باید قائل به براندازی فقر و حرمت ربا بود. از سوی دیگر، تلاش‌ها در جهت نبود تبعیض و برابرسازی فرصت‌ها به منظور حفظ عدالت اجتماعی در جامعه انجام می‌شود. اما، اجرا و حفظ عدالت قضایی در جامعه به دو شکل تدابیر سرکوبنده و به صورت غالب کیفر دادن افراد بزه‌کار و یا تدابیر پیشگیرنده محقق می‌شود.^{۹۹} تحقق عدالت در تدابیر سرکوبنده بر این مبناست که وقتی تعرضی به وقوع پیوست و حق افراد مورد تجاوز قرار گرفت، متجاوز باید درصدد جبران آن برآید و به علت تقصیری که مرتکب شده است متحمل مجازات شود. تحمیل مجازات به تلافی ستمی که روا یافته پاداش کسانی است که از حریم خود تجاوز کرده‌اند و نظم اخلاقی را اشفته ساخته‌اند.^{۱۰۰} بنابراین، مصداق پاداش بدی، بدی است (و جزاء سیئه، سیئه مثلها)؛ خطاکار باید تاوان بدکاری خود را بپردازد.

در دفاع مشروع نیز نظریه‌ی اجرای عدالت اثبات‌کننده‌ی حق‌محوری این نوع دفاع است. این نظریه که در قرن نوزدهم رواج یافت، می‌گوید: در دفاع مشروع، شخص حقی را اجرا کرده است؛ چون متجاوز به هنگام تجاوز، تعادل و نظم جامعه را مختل می‌کند و

← پیشین، صص ۳۱۴-۳۰۰.

۹۹. اردبیلی، پیشین، ص ۳۹.

۱۰۰. کاوادیو و دیگران، توجیه یا دلیل‌آوری برای مجازات (۲)، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۳، بهار و تابستان ۱۳۸۵، صص ۴۲۷-۴۲۴.

مدافع، اگر از خود دفاع کند، بدی را با همانند آن دفاع کرده است؛ یعنی مدافع، تعادل جامعه را به آن بر می‌گرداند. بنابراین، دفاع به منزله‌ی اثبات حق و تأیید آن است.^{۱۰۱} هگل این عقیده را در قالب ریاضی تنظیم کرده و می‌گوید: «تجاوز نفی قانون است و دفاع، نفی این نفی. پس دفاع اجرای حق است».^{۱۰۲} این نظریه، در منابع اسلامی نیز مورد تأیید قرار گرفته است و آیاتی از قرآن کریم به این مطلب اشاره دارند که پاسخ بدی را با بدی بدهید؛ چنان که در آیه‌ی ۴۰ سوره‌ی شوری آمده است: «وَجَزَاوَا سَيِّئَهُ سَيِّئَةً مِّثْلُهَا». همچنین قرآن کریم در آیه‌ی ۱۹۴ سوره بقره فرموده است: «هرکس به شما تجاوز کرد، مانند او بر او تعدی کنید».^{۱۰۳}

با وجود این، در انتقاد از این نظریه گفته شده است؛ لازمی قبول این نظریه آن است

۱۰۱. اردبیلی، پیشین، ص ۱۹۹.

- ولیدی، محمد صالح، بایسته‌های حقوق جزای عمومی (۱-۲-۳)، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۸۸، ص ۱۷۲.

- محسنی، مرتضی، دوره حقوق جزای عمومی (مسئولیت کیفری)، تهران: گنج دانش، جلد سوم، چاپ اول، ۱۳۷۶، ص ۲۱۷.

۱۰۲. به نقل از:

- واعظی، خلیل، دفاع مشروع در حقوق جزای ایران، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۴۵.

۱۰۳. «فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ».

- نوبهار، رحیم، اهداف مجازات‌ها در جرایم جنسی، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۹، صص ۹۹-۱۰۶.

که افراد نه تنها به هنگام حمله و تجاوز حق دفاع از خود داشته باشند، بلکه خارج از آن نیز باید حق داشته باشند که بدی را با بدی پاسخ دهند و این باعث رواج انتقام شخصی و بازگشت به دورانی است که هرکس حق داشت شخصا از حق خود دفاع کند.^{۱۰۴} در پاسخ به این استدلال باید گفت علی‌الاصول حفظ امنیت و مجازات بزه‌کاران در راستای تحقق همه‌جانبه عدالت قضایی، به منظور حفظ نظم و جلوگیری از هرج و مرج بر عهده‌ی حکومت قرار دارد. اما، گاهی اوقات مواردی حادث می‌شود که حکومت توانایی و اقتدار کافی برای اقدام به موقع جهت حفظ حقوق دیگران و پیاده شدن عدالت در مورد آنان را ندارد. در چنین حالتی حفظ عدالت که یکی از ابعاد مهم و اساسی عدل اسلامی کرامت انسانی محسوب می‌شود، ایجاب می‌نماید که شخص در راستای حفظ عدالت خود گام بردارد و از وقوع جرم علیه خویش جلوگیری نماید. البته، به منظور پیشگیری از تعدی به حقوق افراد دیگر در نتیجه تجاوز از حق دفاع مشروع، قانون‌گذار باید از پیش حد و مرزی برای این حق ترسیم نماید؛ چنان که در مورد حق کیفر دادن بزه‌کاران که در اختیار دولت قرار دارد نیز قانون‌گذار حدومرزی تعیین کرده است. در غیر این صورت، حق کیفر دادن توسط دولت می‌تواند وسیله‌ای برای اعمال اقتدار بیش از حد و خارج از چارچوب قانون و رسالت دولت و در نتیجه تجاوز به حقوق دیگران گردد. به همین سبب است که گفته شده در ایه «فمن اعتدى عليك فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم»، فرمان به رعایت تقوا، به

۱۰۴. واعظی، پیشین، ص ۴۶.

معنای توصیه به حفظ حدودمرز در اجرای مجازات و عادلانه بودن آن است نه آن که اصل مقابله و ایستادگی در برابر حمله و تجاوز دیگری را نفی کند.^{۱۰۵}

هم‌گام و هم‌سو با تحقق عدالت از طریق تدابیر سرکوبنده، همانند کیفر بزه کار و به خصوص اقدامات ناظر به دفاع مشروع، تحقق این عدالت در پرتو تدابیر و اندیشه‌های پیشگیرنده نیز امکان‌پذیر است. منظور از تدابیر پیشگیرنده تدابیری هستند که جهت حفظ و مصون داشتن زندگی افراد در برابر تعرض دیگران اتخاذ می‌شوند. مصداق و نمونه‌ی بارز این تدابیر را اقدامات ناظر به پیشگیری وضعی تشکیل می‌دهد؛ چه پیشگیری وضعی به مجموعه اقدامات پیشگیرانه‌ای اطلاق می‌گردد که بر طراحی و کنترل و سخت نمودن اماج اتکا دارد، به این منظور که فرصت‌های ارتکاب جرم را کاهش داده و یا خطر تعقیب را در صورتی که ارعاب، موثر واقع نشود، افزایش دهد.^{۱۰۶}

در حقیقت، یکی از شرایطی که می‌تواند زمینه‌ساز افول عدالت و بالطبع کرامت انسانی باشد، قدرت رها شده و بی‌حدومرز بزه‌کاران و متجاوزین بالقوه است، به گونه‌ای که بزه‌کار بالقوه خود را ملتزم به رعایت هیچ روش و چارچوبی نداند. در این شرایط، شخص بزه‌کار بالقوه که به سبب عدم حفاظت کافی شهروندان از زندگی خویش، از توان بالایی برخوردار است و هیچ گونه نظارتی بر او نیست، می‌تواند عدالت انسانی و کرامت جمعی افراد را از بین ببرد. زیرا قدرت و نیروی برتر همواره این خطر و چالش را با خود

۱۰۵. نوبهار، پیشین، ص ۱۰۰.

۱۰۶. صفاری، مبانی نظری پیشگیری وضعی ...، پیشین، ص ۲۹۸.

داشته است که برخی افراد ناپاک از توان خود، سوءاستفاده کنند و در مسیر اهداف شخصی و خودخواهانه از آن بهره ببرند.^{۱۰۷} در این میان یکی از روش‌های موثر و مهم محدودکننده‌ی توان بزه‌کاران بالقوه و فراهم نمودن زمینه‌ی تحقق اجرای عدالت قضایی، پذیرش مشارکت مردم می‌باشد. مصداق بارز مشارکت مردم در این زمینه اتخاذ تدابیر پیشگیری وضعی توسط شهروندان در حفاظت و مصون داشتن زندگی خویش در برابر بزه‌کاران است.^{۱۰۸}

در نهایت باید گفت، لازمه‌ی کرامت و حیثیت انسان مصون ماندن از هر نوع تعرض ناروا به حیات افراد، حریم خصوصی شرف و ابرو و حق مالکیت آنهاست. تعرض به هر یک از این ارزش‌ها حاکی از نادیده گرفتن کرامت انسان در اصل آزادی و تعرض ناپذیری می‌باشد، چرا که از نظر اسلام همه‌ی انسان‌ها آزاد افریده شده‌اند «ولا تکن عبد غیرک لقد جعلک الله حرا» و حق دارند آزادانه زندگی کنند و زندگی هر کس از تعرض مصون است و تجاوز به آن جرم محسوب می‌شود و مجازات دارد. احترام به کرامت انسانی نه تنها به عنوان یک حق مطرح است، بلکه اساس سایر حقوق همانند حق دفاع مشروع و پیشگیری

۱۰۷. سیدباقری، پیشین، صص ۳۰۹-۳۰۷.

۱۰۸. به همین سبب، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از روش‌ها برای جلوگیری از سوءاستفاده و جرایم مالی دولت مردان (اختلاس، ارتشا و ...) نظارت مردمی بر اموال و دارایی آنان قبل و بعد از خدمت می‌باشد؛ تا از طریق این نظارت پیشگیرنده، زمینه‌های عدالت قضایی و اقتصادی در میان جامعه از بین نرود (اصول ۷۶، ۹۰، ۱۴۲، ۵۴، ۵۵، ۱۷۳ و ۱۶۱ قانون اساسی).

- سیدباقری، پیشین، ص ۳۱۶.

وضع‌ی را نیز تشکیل می‌دهد. بر همین اساس، مدافع و شخص به‌کار برنده‌ی تدابیر پیشگیرانه‌ی وضعی در جهت حمایت از کرامت خود، محق خواهد بود که هر نوع حمله‌ی ناروا که به اصل تعرض‌ناپذیری او خدشه وارد می‌کند را از خویش دفع نماید و این دفاع به قید ضرورت و تا آنجا که تهدید ایجاب نماید مقید خواهد شد.^{۱۰۹}

بنابراین حق‌محور بودن دفاع مشروع و پیشگیری وضعی با توجه به مباحث ذکر شده تردیدناپذیر است. این دو نهاد از لحاظ حق دیگری که همان هدف تأمین امنیت در اجتماع است نیز با یکدیگر هماهنگی تام دارند که موضوع بحث قسمت بعدی است.

۲- حق‌محوری بر مبنای غایت و هدف اجتماعی تأمین امنیت

قبلاً تأکید شد که مساله امنیت از جمله بدیهی‌ترین حقوق هر انسان است، زیرا امنیت پایه و اساس سایر حقوق می‌باشد. در ماده ۲۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر، امنیت اجتماعی از حقوق حقه تمام بشریت دانسته شده است.^{۱۱۰} در اسلام نیز امنیت اجتماعی مقوله‌ای بس مهم است. حق بودن دو اصطلاح پیشگیری و دفاع مشروع به لحاظ ارتباطی که با مفهوم

۱۰۹. شمس ناتری، محمد ابراهیم، عبدالله یار، سعید، دفاع مشروع و مبانی مشروعیت آن، مجله مطالعات حقوقی، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۲۴-۱۲۳.

۱۱۰. ماده ۲۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر: «هر کس به‌عنوان عضوی از جامعه حق برخورداری از امنیت اجتماعی را دارد و مجاز است تا از طریق تلاش‌های ملی و همکاری‌های بین‌المللی مطابق با تشکیلات و منابع هر کشور حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را که لازمه‌ی منزلت و رشد آزادانه‌ی شخصیت اوست عملی کند».

امنیت دارند نیز قابل توجه است. دفاع مشروع و پیشگیری می‌توانند نوعی حفظ امنیت باشند. امنیت واژه‌ی عربی است از ریشه‌ی امن، و به معنی راحت و اسوده و بی‌ترس بودن است. امنیت، احساس ثبات در حقوق و تکالیفی است که هر انسان نسبت به خود و دیگران و محیط پیرامونش دارد. همچنین اطمینان از وجود، حفظ و اجرای چنین حقوق و تکالیفی نیز حق هر انسانی است.^{۱۱۱} در نهایت، امنیت مجموعه حقوقی است که فرد انسانی به‌عنوان موجودی شهرنشین از آن بهره‌مند می‌شود.^{۱۱۲}

با توجه به مطالب فوق هر آنچه که موجب حفظ امنیت شود نیز به‌عنوان ابزار لازم برای حفظ آن جزو حقوق انسانی شناخته می‌شود. پیشگیری و دفاع مشروع از ابزار لازم برای حفظ امنیت به‌شمار می‌روند لذا این دو نهاد نیز حق هر شهروند محسوب می‌شوند. چنان که این مطلب توسط دادستان بجنورد میرعلم سیدی در یک گفت‌وگوی خبری

۱۱۱. برای اطلاع بیشتر از مفهوم و انواع حق رک.

- گلدینگ، ام. پی.، مفهوم حق: درآمدی تاریخی، در: باندمن و باندمن (گردآورندگان)، اخلاق زیستی و حقوق بشر، ترجمه محمد راسخ، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۲۶-۲۵، بهار و تابستان ۱۳۸۷، صص ۲۶۹-۲۶۱.

- قاری سیدفاطمی، سیدمحمد، تحلیل مفاهیم کلیدی حقوق بشر معاصر: حق، تعهد، آزادی، برابری و عدالت، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، ۱۳۸۰، صص ۲۶۵-۲۰۹.

۱۱۲. اسماعیل زاده، یعقوب، اسماعیل زاده، حسن، عوامل مؤثر در کاهش یا افزایش امنیت اجتماعی در شهرها، مجموعه مقالات ارسالی نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، پیشین، ص ۷۱.

مطرح شده، ایشان پیشگیری از وقوع جرم را مهم‌ترین حق شهروندی دانسته است.^{۱۱۳}

امنیت در یک جامعه‌ی متمدن و قانون‌مدار باید در وهله‌ی نخست توسط نیروهای پلیس تامین گردد، چه شهروندان جامعه برای جلوگیری از هرج و مرج حق حفظ امنیت را بر عهده‌ی پلیس جامعه گذاشته‌اند. در حقیقت، امروزه یکی از کارکردهای مثبت دولت‌ها و شاخص‌دهی به آنان، میزان امنیتی است که برقرار می‌کنند. می‌توان گفت بر اینکه جوامع ناامن از حیث اقتصادی و فرهنگی عقب مانده‌اند و مشکلات روانی بسیاری گریبان‌گیر مردم آن‌هاست نمی‌توان تردید داشت. اگر در کشوری دولتی ناکارآمد بر سر کار باشد، گروه‌های غارتگر بسیار فعال خواهند شد و در این صورت، اولین قربانی، کرامت و حرمت شهروندان بی‌دفاع است.^{۱۱۴} به همین سبب، اگر پلیس توانایی برای حفظ امنیت نداشته باشد علی‌الاصول خود مردم، در جهت اعمال حق خود یعنی حق بر امنیت اقدام می‌نمایند و در این راستا اقداماتی را تحت عنوان دفاع مشروع و یا پیشگیری انجام می‌دهند. البته با ذکر این نکته که پلیس نیز در صورت ناامید شدن از اقدامات کیفری برای حفظ امنیت دست به یک سری اعمال پیشگیرانه می‌زند. با وجود این، اگر شهروندان به تامین امنیت مطمئن نباشند در این راستا اقداماتی را در قالب دفاع مشروع یا پیشگیری و به ویژه پیشگیری وضعی انجام خواهند داد.

۱۱۳. به گزارش ایرنا به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی دادگستری خراسان شمالی (۱۳۹۱/۷/۱۴).

www.irna.ir

۱۱۴. شفاپی، پیشین، ص ۳۶۷.

به‌طور کلی واکنش مردم در قبال احساس عدم امنیت و ترس ناشی از آن کاملاً متفاوت و بر چهار گونه است. ۱- بعضی در قبال احساس عدم امنیت، ابتکار هرگونه اقدام و واکنش را از دست داده و به اشفته‌گی و پریشانی و بی‌حسی و ناتوانی مبتلا می‌شوند. ۲- عده‌ی دیگر موضوع را به قوای دولتی محول نموده و از آن‌ها استعانت و استمداد می‌طلبند. ۳- برخی دیگر شخصا در صدد دفاع بر می‌ایند. در راستای واکنش‌های فردی، عده‌ای برای محافظت خود مایل به یادگیری ورزش‌های دفاعی نظیر جودو و کاراته می‌باشند و یا از اقدامات ناظر به دفاع مشروع استفاده می‌کنند. و عده‌ای دیگر، برای جلوگیری از سرقت و حمله، تغییراتی در سیستم دفاعی منزل خود به عمل آورده و سیستم قفل منزل خود را عوض می‌نمایند که از این اقدامات تحت عنوان تکنیک‌های پیشگیری وضعی نام برده می‌شود. ۴- دسته‌ی چهارم به اتفاق سایرین به سیستم دفاع دسته‌جمعی رو می‌آورند که بعضی از این اقدامات «جنبه‌ی ترمیمی» داشته و به زیان‌دیدگان اجازه می‌دهد که خسارات خود را جبران نمایند. گسترش موسسات بیمه و اقدامی چون تأسیس «صندوق حمایت زیان‌دیدگان از جرم» ناشی از همین امر است.^{۱۱۵}

برای اثبات حق بودن پیشگیری وضعی با توجه به اهمیت امنیت شهروندی می‌توان از سخن فیلسوف معروف ژان ژاک روسو مروج فرضیه‌ی «قرارداد اجتماعی» نیز استفاده

۱۱۵. پرفیت، آلن، پاسخ‌هایی به خشونت (گزارش کمیته مأمور مطالعه در امر خشونت و بزه کاری)، ترجمه مرتضی محسنی، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۷۸، صص ۴۷-۵۰.

کرد.^{۱۱۶} ایشان معتقدند دفاع مشروع یک حق است از آنجا که به موجب یک قرارداد فرضی افراد ضمن تشکیل جامعه پاره‌ای از حقوق خود را به هیأت اجتماع تفویض می‌کنند و برای آن که بتوانند به زندگی جمعی ادامه دهند در برابر یکدیگر گذشت‌هایی به نفع اجتماع می‌نمایند. مطابق عقیده‌ی او یکی از حقوقی که افراد به جامعه واگذار کرده‌اند حق دفاع در برابر تهاجم متجاوز است لکن، هر اینه جامعه یعنی قدرت اجتماع از انجام این وظیفه که به عهده‌ی او گذاشته شده باز بماند و حقوق فرد در مخاطره قرار بگیرد وضع به حالت اول (پیش از قرارداد مفروض) برمی‌گردد و شخص به حکم غریزه و اصول مسلم عقلی باز این حق را پیدا می‌کند که از حقوق خود دفاع کند و در مقابل تجاوز با اعمال قوه ایستادگی نماید.

امنیت نیز اگرچه به عنوان یک حق مسلم برای افراد محسوب می‌شود، اما اگر قرار باشد هر کس، شخصا با هر نوع عملی برای حفظ آن اقدام نماید عملاً به نوعی هرج و مرج در جامعه منجر می‌شود. برای جلوگیری از هرج و مرج و حفظ زندگی جمعی، حفظ امنیت شهروندی بر عهده‌ی حکومت و نیروهای پلیس آن قرار گرفته^{۱۱۷} اما اگر پلیس توان لازم را برای برخورد با جرم نداشته و میزان جرایم روز به روز در حال افزایش باشد و به تبع آن

۱۱۶. افراسیابی، محمد اسماعیل، حقوق جزای عمومی، جلد اول، تهران: انتشارات فردوسی، چاپ دوم، ۱۳۷۶، ص ۲۳۹.

۱۱۷. بند ۱۴ اصل سوم قانون اساسی ایجاد امنیت را از حقوق افراد و از وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران می‌داند.

احساس عدم امنیت بیشتر شود، افراد حق مسلم و عقلانی خود را مبنی بر حفظ امنیت باز می‌یابند.

معمولا وقتی در یک محله میزان جرایم افزایش یابد و پلیس توانایی لازم برای برخورد قاطع با بزه‌کاران را نداشته باشد و یا اینکه پلیس جرم خاصی را یک موضوع خرد دانسته و برخورد قاطعی با آن نداشته باشد این امر منجر به احساس ترس از جرم در آن محله می‌شود، حتی برای افرادی که خود بزه‌دیده‌ی این گونه جرایم نبوده ولی در این محله ساکن هستند. افزایش ترس از جرم باعث افزایش احساس عدم امنیت در محله می‌شود. به دنبال احساس عدم امنیت، اقدامات دفاعی افراد در قالب دفاع مشروع به هنگام رویارویی با خطر و یا اقدامات احتیاطی برای حفظ امنیت که یک حق طبیعی برای بشر است به مراتب بیشتر می‌شود. اقدامات احتیاطی امروزه در قالب اشکال پیشگیری، به‌ویژه پیشگیری وضعی نمود پیدا می‌کند. لذا دفاع مشروع و پیشگیری در هر نوع آن از جمله پیشگیری وضعی به‌عنوان ابزار لازم برای حفظ امنیت به دنبال افزایش احساس ترس از جرم، حق طبیعی افراد محسوب می‌شود.^{۱۸}

۱۸. گسن، موریس، اصول جرم‌شناسی، ترجمه میر روح الله صدیق، تهران: نشر دادگستر، چاپ اول، ۱۳۸۵، صص ۲۲۱-۱۹۳.

نتیجه‌گیری

دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از حیث معنای دفاع و مفهوم بزه‌دیده‌محور بودن از یک سو و حمایت از بزه‌دیده و پیشگیری از جرم از سوی دیگر و در نهایت از حیث حق‌محور بودن، به یکدیگر نزدیک می‌شوند؛ زیرا دفاع مشروع و پیشگیری وضعی با لحاظ ادبیات و یافته‌های دوره‌های مختلف بزه‌دیده‌شناسی، چه در قالب «بزه‌دیده‌شناسی علت‌شناسانه» و چه در قالب «بزه‌دیده‌شناسی حمایتی» و «بزه‌دیده‌شناسی پیشگیرانه»، نوعی توجه به بزه‌دیده محسوب می‌شوند، ضمن اینکه این دو نهاد در ایجاد نوعی حق دفاع نیز مشترک هستند.

در کنار این، پیشگیری از بزه‌دیدگی یا وقوع جرم نیز هدف مشترک دو نهاد ذکر شده است. در حقیقت، در پیشگیری وضعی و دفاع مشروع به بزه‌دیده اجازه داده شده تا تحت شرایطی با تغییر اوضاع و احوال حاکم بر وقوع جرم علیه وی از بزه‌دیدگی خویش و بالطبع از وقوع جرم جلوگیری نماید. به عنوان مثال، هدف از تقویت اماج به عنوان یکی از شگردهای اصلی پیشگیری وضعی، تغییر دادن موقعیت‌های جرم‌زای زندگی بزه‌دیده و در نتیجه پیشگیری از بزه‌دیدگی یا دفاع از خود با دخالت دادن بزه‌دیده در پیشگیری از تحقق کامل جرم است. همین هدف در دفاع مشروع با دادن اختیارات قانونی به فرد و حتی اجازه‌ی ارتکاب جرم با رعایت شرایط و در هنگام روبه‌رو شدن با تهاجم واقع شده از سوی بزه‌کار حاصل می‌شود. به عبارت دیگر، دفاع مشروع رفتاری است که جنبه‌ی پیشگیری از نتایج زیان‌بار یک حمله‌ی غیرعادلانه و یا پیشگیری از خشونت را به خود می‌گیرد. دیگر هدف مشترک دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در وسیع‌ترین معنای خود،

تلاش گسترده‌ای برای تقلیل آسیب‌پذیری بزه‌دیدگان احتمالی، از راه تبدیل آنان به اماج غیر قابل اصابت، در برابر جرم است. این حمایت مادی از شخص بزه‌دیده‌ی بالقوه، از طریق اعطای حق دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، قلب نوعی اقدامات حمایتی را تشکیل می‌دهد.

این نکته نیز حائز اهمیت است که در هر دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، دفاع برای بزه‌دیده یکی از حقوق بشری محسوب می‌شود. تایید این سخن به گونه‌ای که در این مقاله بحث شد، براساس دو مبنا یعنی توجه به اصل ارزشی حفظ کرامت انسانی از یک سو و غایت اجتماعی تامین امنیت از سوی دیگر، محرز گردید؛ چه لازمه‌ی کرامت و حیثیت انسان مصون ماندن از هر نوع تعرض ناروا به حیات، حریم خصوصی، شرف و ابرو و حق مالکیت اوست؛ چرا که از نظر اسلام همه‌ی انسان‌ها آزاد افریده شده‌اند و حق دارند آزادانه زندگی کنند و زندگی هر کس از تعرض مصون است و تجاوز به آن جرم محسوب می‌شود. احترام به کرامت انسانی نه تنها به عنوان یک حق مطرح است، بلکه اساس سایر حقوق همانند حق دفاع مشروع و پیشگیری وضعی را نیز تشکیل می‌دهد.

حق محور بودن دو نهاد دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به لحاظ ارتباطی که با مفهوم امنیت دارند، نیز قابل توجه است. بیان شد که امنیت و حفظ آن یکی از مهم‌ترین حقوق انسانی است و هر آنچه موجب حفظ امنیت شود به عنوان ابزار لازم برای حفظ امنیت، جزو حقوق انسانی شناخته می‌شود. پیشگیری وضعی و دفاع مشروع از ابزارهای لازم برای حفظ امنیت به‌شمار می‌روند، لذا این دو نهاد حق هر شهروند محسوب می‌شوند. درست است که امنیت در یک جامعه‌ی متمدن و قانون‌مدار، توسط نیروهای پلیس تامین گردد، اما اگر

پلیس توانایی برای حفظ امنیت نداشته باشد، علی‌الاصول خود مردم، در جهت اعمال حق خود، یعنی حق بر امنیت اقدام می‌نمایند و در این راستا اقداماتی را تحت عنوان دفاع مشروع و یا پیشگیری وضعی انجام می‌دهند. با این توجیه می‌توان از مجازات شدن کسی که در مقام دفاع از مال یا جان خود یا دیگری (در برخی نظام‌ها) به برخی اقدامات پیشگیرانه متوسل شده و احیاناً موجب صدمه به مهاجم گردیده ولی شرایط دفاع مشروع را ندارد، اجتناب کرد.

مسئله‌ای که در پایان بحث باید تاکید شود این که قانون‌گذار بایستی حدود و ثغور و محل و نحوه‌ی اعمال حق دفاع مشروع را معین نماید. در ایران حدود و شیوه‌ی اعمال حق پیشگیری هنوز توسط قانون‌گذار تعیین نشده است که لازم است همانند برخی کشورها مانند انگلستان چنین مهمی به مرحله عمل برسد و با تصویب قانون لازم فرهنگ‌سازی مناسب برای پیشگیری وضعی یا هر نوع دیگر از تعرضات به عمل آید و تکلیف شهروندان نیز در نوع و نحوه و میدان اعمال پیشگیری مشخص گردد.

منابع

۱. آموزگار، حبیب‌الله، فرهنگ فارسی دانش، انتشارات صفار، چاپ دوم ۱۳۷۴.
۲. ابراهیمی، شهرام، «رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن»، مجله آموزه‌های حقوقی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۸۸.
۳. اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد نخست، تهران: انتشارات میزان، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۸.
۴. استراسبورگ، «سه گفتار تطبیقی در بزه‌دیده‌شناسی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی»، ترجمه مهرداد رایجیان اصلی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۶، بهار ۱۳۸۳.
۵. اسماعیل‌زاده، یعقوب، اسماعیل‌زاده، حسن، «عوامل موثر در کاهش یا افزایش امنیت اجتماعی در شهرها»، در: مجموعه مقالات ارسالی نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیری، جلد اول، شرکت ناجی نشر، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹.
۶. اصغری، محمدجواد، «کرامت اهل کتاب در نظام حقوقی اسلام»، در: اصول و مبانی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، جلد اول، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۷. افراسیابی، علی، «از طبقه‌بندی بزه‌کاران تا طبقه‌بندی تکنیک‌های پیشگیری وضعی از جرم»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، سال ششم، شماره بیستم، پاییز ۱۳۹۰.
۸. افراسیابی، محمداسماعیل، حقوق جزای عمومی، جلد اول، تهران: انتشارات فردوسی، چاپ دوم، ۱۳۷۶.

۹. الیاس، انطون، فرهنگ نوین، ترجمه مصطفی طباطبائی، تهران: چاپخانه اسلامیه، ۱۳۷۰.
۱۰. باقری، عباس، دفاع مشروع، رساله دوره دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۴۳.
۱۱. باهری، محمد، تقریرات درس حقوق جزای عمومی، تهران: نشر رهام، چاپ اول ۱۳۸۱.
۱۲. بکاریا، سزار، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی، نشر میزان، چاپ چهارم، ۱۳۸۰.
۱۳. پرفیت، الن، پاسخ‌هایی به خشونت (گزارش کمیته مامور مطالعه در امر خشونت و بزه‌کاری)، ترجمه مرتضی محسنی، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۱۴. پورحسین، «مهدی، کرامت انسانی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۱۵. تفضلی، تقی، «تحقیق و بررسی درباره معنی و مفهوم کلمه حق»، نشریه مقالات و بررسی‌ها، شماره ۲۲ و ۲۱، بهار ۱۳۵۴.
۱۶. جعفری، علی‌اکبر، «کرامت انسان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۱۷. جوادى املی، عبدالله، کرامت در قران، تهران: مرکز نشر فرهنگى رجا، چاپ سوم، ۱۳۷۲.

۱۸. حسینی، محمد، «مراجع اجتماعى «پاسخ‌دهی» به «دیده مجرمانه در سیاست جنایی اسلام»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسى، شماره ۵۸، زمستان ۱۳۸۱.

۱۹. حناچى، سیمین و مژگانى، پروانه، «پیشگیری از جرائم شهری از طریق طراحی محیطی»، مجموعه مقالات ارسالی نخستین همایش پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیرى، جلد اول، شرکت ناجى نشر، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹.

۲۰. دهخدا، على اکبر، لغت‌نامه دهخدا، جلد ششم، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲.

۲۱. رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیده‌شناسی، جلد اول، تهران: انتشارات شهر دانش چاپ اول، ۱۳۹۰.

۲۲. رحیمی مقدم، احمد، دفاع مشروع در حقوق کیفرى ایران و انگلستان، تهران: انتشارات مجد چاپ اول، ۱۳۸۹.

۲۳. رزنبام، دنيس، لوریسیو، ارتور، داویس، روبرت، «پیشگیری وضعی از جرم»، ترجمه رضا پرویزی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۷۹.

۲۴. سلطانی، محمدعلی، «کرامت انسان از نگاه قران»، در: کرامت انسان در قران و سنت (مجموعه مقالات همایش بین‌المللى امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، جلد اول، نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۲۵. سلیمی، علی، داوری، محمد، جامعه‌شناسی کجروی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه

و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۸۷.

۲۶. سیدباقری، کاظم، «عدالت و کرامت انسانی در اندیشه امام خمینی (ره)»، در: آثار

حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی

(س) و قلمرو دین کرامت انسان)، چاپ اول، نشر عروج، ۱۳۸۶.

۲۷. شفاپی، امان‌الله، کرامت انسانی و حق شهروندی با تکیه بر اصول اسلام و دیدگاه

امام خمینی (ره)، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات

همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر

عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۲۸. شمس ناتری، محمدابراهیم، عبدالله یار، سعید، «دفاع مشروع و مبانی مشروعیت آن»،

مجله مطالعات حقوقی، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹.

۲۹. شمس ناتری، محمدابراهیم و عبدالله یار، سعید، مطالعه تطبیقی حالت ضرورت و

دفاع مشروع، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول ۱۳۹۰.

۳۰. صدری افشار، غلامحسین، حکمی، نسرین، حکمی، نسترن، فرهنگنامه فارسی، جلد

دوم، انتشارات فرهنگ معاصر، چاپ دوم، ۱۳۸۸.

۳۱. صفاری، علی، «تحولات پیشگیری از جرم و اهمیت آن»، مجله‌ی تحقیقات حقوقی،

شماره ۵۲، پاییز-زمستان ۱۳۸۹.

۳۲. صفاری، علی، تعریف و مفهوم پیشگیری از جرم، خبرنامه انجمن جرم‌شناسی،

شماره ۱۲/۱۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.

۳۳. صفاری، علی، مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم، مجله تحقیقات حقوقی،

شماره ۳۳-۳۴، بهار تا زمستان ۱۳۸۰.

۳۴. صفاری، علی، کیفرشناسی: تحولات، مبانی و اجرای کیفر سالب آزادی، تهران:

انتشارات جنگل، چاپ بیست و دوم، ۱۳۹۱.

۳۵. صفاری، علی، مقالاتی در جرم‌شناسی و کیفرشناسی، «مقاله‌ی مقدمات ضروری

پیشگیری از جرم»، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۱.

۳۶. عالمیان، علی‌اکبر، «کرامت انسان در نهج‌البلاغه»، در: کرامت انسان در قرآن و

سنت (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت

انسان)، جلد اول، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۳۷. عبادی، محمدهادی، «ماهیت حق در فقه امامیه و حقوق ایران»، فصلنامه گواه،

شماره ۱۲، ۱۳۷۸.

۳۸. عبد الفتاح، عزت، بزه‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه اسماعیل رحیمی‌نژاد، مجله

نامه مفید، شماره هجدهم، تابستان ۱۳۸۷.

۳۹. عطّار، داوود، دفاع مشروع در حقوق جزای اسلام، ترجمه اکبر غفوری، مشهد:

انتشارات بنیاد پژوهش‌های استان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۰.

۴۰. قاری سیدفاطمی، سیدمحمد، «تحلیل مفاهیم کلیدی حقوق بشر معاصر: حق، تعهد،

آزادی، برابری و عدالت»، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید

بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، ۱۳۸۰.

۴۱. قجری، محسن، «مبانی پیشگیری وضعی»، در: مجموعه مقالات ارسالی نخستین

همایش ملی پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیر، جلد اول، شرکت ناجی نشر،

چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹.

۴۲. کاتبی، حسین‌قلی، «مفهوم و منشا حق»، نشریه مجموعه حقوقی، شماره ۲۳۷، ۱۵ بهمن ۱۳۲۰.

۴۳. کاترین، ویلیام، «تأملی بر بزه‌دیدگی و انواع آن»، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۲.

۴۴. کاترین، ویلیام، روش زندگی و تاثیرگذاری بزه‌دیده بر وقوع جرم، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۱، سال ۱۳۸۴.

۴۵. کاوادیو و دیگران، توجیه یا دلیل اوری برای مجازات (۲)، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۳، بهار و تابستان ۱۳۸۵.

۴۶. کلارکسون، کریستوفر، تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، ترجمه حسین میرمحمد صادقی، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۰.

۴۷. گزارش خبری-تحلیلی پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی، خبرنامه آموزش داخلی، شماره سوم، سال اول، مرداد ماه ۱۳۹۰.

۴۸. گسن، ریموند، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، ناشر: مترجم، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۰.

۴۹. گسن، موریس، اصول جرم‌شناسی، ترجمه میر روح‌الله صدیق، تهران: نشر دادگستر، چاپ اول، ۱۳۸۵.

۵۰. گلدوزیان، ایرج، بایسته‌های حقوق جزای عمومی (۱-۲-۳)، نشر میزان، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۵.

۵۱. گلدینگ، ام. پی.، «مفهوم حق: درآمدی تاریخی»، در باندمن و باندمن (گرداورندگان)، اخلاق زیستی و حقوق بشر، ترجمه محمد راسخ، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۲۶-۲۵، بهار و تابستان ۱۳۸۷.

۵۲. گودرزی، محمدرضا، بزه‌دیده‌شناسی: پیدایش، تحول و دیدگاه‌های نوین، مجله امنیت، شماره هفدهم و هجدهم، سال چهارم، اذر و دی ۱۳۷۹.

۵۳. لویز، ژرار و فیلیزولا، ژینا، بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه روح‌الدین کرد علیوند و احمد محمدی، تهران: انتشارات مجد، چاپ دوم، ۱۳۸۸.

۵۴. محسنی، مرتضی، دوره حقوق جزای عمومی (مسئولیت کیفری)، تهران: کتابخانه گنج دانش، جلد سوم، چاپ اول، ۱۳۷۶.

۵۵. محمدنسل، غلام‌رضا، «پلیس و سیاست پیشگیری از جرم»، اولین همایش ملی پیشگیری از جرم، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، اسفند ۱۳۸۷.

۵۶. مرشدی، مسعود، جعفریان، محمدحسن، بررسی عوامل موثر بر انتخاب مکان جرم از سوی سارقان منازل با تاکید بر پیشگیری وضعی (شهر خوی، سال ۸۶)، مجموعه مقالات ارسالی نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیر، جلد اول، شرکت ناجی نشر، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹.

۵۷. منصورنژاد، محمد، کرامت انسانی و حق شهروندی، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۵۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ ۲۲، ۱۳۸۴.

۵۹. موسوی خمینی، روح الله، تحریرالوسیله، ترجمه علی اسلامی، جلد دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ ۲۱، ۱۴۲۵ ه.ق.

۶۰. مهرپور، حسین، «کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و پیامدهای آن»، در: آثار حقوقی و سیاسی کرامت انسان (مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام خمینی (س) و قلمرو دین کرامت انسان)، تهران: نشر عروج، چاپ اول، ۱۳۸۶.

۶۱. میرخلیلی، محمود، پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام، نشریه فقه و حقوق، شماره ۱، تابستان ۱۳۸۳.

۶۲. میرخلیلی، محمود، نقش تقویتی حفاظتی اماج‌ها در پیشگیری از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره دهم، سال چهارم، بهار ۱۳۸۸.

۶۳. میرعلی، محمدعلی، ترور از دیدگاه اسلام، فصلنامه معرفت، شماره ۱۰۲، خرداد ۱۳۸۵.

۶۴. نبویان، محمود، معنا و ماهیت حق، فصلنامه معرفت فلسفی، شماره ۱۶، بی‌تا.

۶۵. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد، تنظیم امیرحمزه زینالی، دانشگاه شهید بهشتی، سال ۷۹-۱۳۷۸.

۶۶. نوبهار، رحیم، اهداف مجازات‌ها در جرایم جنسی، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۹.

۶۷. نیازپور، امیرحسین، «پیشگیری از بزه‌کاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون

پیشگیری از وقوع جرم»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، سال ۱۳۸۲.

۶۸. واعظی، خلیل، دفاع مشروع در حقوق جزای ایران، قم: مرکز انتشارات دفتر

تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۹.

۶۹. ولیدی، محمدصالح، بایسته‌های حقوق جزای عمومی (۱-۲-۳)، تهران: انتشارات

جنگل، چاپ اول ۱۳۸۸.

70. Chermak, S. M. (2001), Public Reaction to crime, in Bryant, Encyclopedia of criminology and Deviant Behavior, Philadelphia: Bruner, 2001.

71. Elliott, Catherin & Quinn, Frances, Criminal Law, Third edition, Longman Publishing (2000),

72. Hall, E. Daniel & Ed.D, J.D, (2009), Criminal law and procedure, Fifth edition, Delmar Publishing.

73. Heaton, Russell, Criminal Law, Four edition, Oxford Publishing (2004).

74. Henting H. Von, The Criminal and His Victim, New Haven, Connecticut: Yale University Press (1984).

75. Mendelson, B. New-Bio-Psychosocial Horzons: Victimology, American Law Review, Vol.13, (1947) .

76. Perkins, Rolin, Criminal Law and Procedure, Fourth edition, The Foundation PRESS, New York (1972).

77. Wilson, Wiliam, Criminal Law (Doctrine and Theory), Second edition, Longman Publishing (1998).

78. <http://pajoohe.com>

79. www.irna.ir

80. www.Lawtest.ir